

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících

Bakalářská práce

Anastasiia Deineka

**Pavel Malina z Petrolejových lamp Jaroslava Havlíčka – český literární obraz
syfilitika**

*Pavel Malina from Jaroslav Havlíček's "Petrolejové lampy" – a Czech literary picture of a
syphilitic individual*

Praha 2024

Vedoucí práce: PhDr. Jan Huleja, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu své práce, PhDr. Janu Hulejovi, Ph.D., za jeho vstřícný přístup, trpělivost a odborné vedení, které mi s ochotou poskytoval.

Rovněž bych chtěla poděkovat Sofii Ljubonče za pečlivou korekturu.

V Praze, dne 19. prosince 2024

Anastasiia Deineka

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 19. prosince 2024

Anastasiia Deineka

Abstrakt (česky)

*Tato bakalářská práce se zabývá analýzou postavy Pavla Maliny z románu *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka. Pavel Malina představuje ve své době (a do své doby) vzácný případ hrdiny se syfilidou, u něž je tato choroba nebývale explicitně, detailně a věrohodně popsána. Jaroslav Havlíček svou postavou syfilitika Maliny na poli české literární tvorby prolamuje tabu v uměleckém zobrazování hrdiny s pohlavní nemocí, což je o to zajímavější, že syfilis byla v první čtvrtině 20. století jednou z nejrozšířenějších, nejobávanějších a nejvíc společensky stigmatizovaných pohlavních chorob.*

*Autor ve svém románu přelomově reflektuje postavení syfilitika v meziválečné české společnosti a ukazuje na něm hloubku morálního úpadku a sociální degradace, ztrátu naděje a lidské důstojnosti. Postava Pavla Maliny je důležitým prvkem románu *Petrolejové lampy*, který překračuje funkci „vedlejšího hrdiny“ a poutá na sebe značnou pozornost.*

Cílem této práce je prozkoumat obraz Pavla Maliny v kontextu historického a sociálního pozadí první čtvrtiny 20. století a prozkoumat autenticitu autorova líčení postavy. Naším úmyslem je zaměřit se na význam a funkci syfilitika jako symbolu tehdejších společenských problémů a osobního morálního úpadku. Naše práce nabízí hlubší porozumění psychologické metodě Jaroslava Havlíčka, s níž popisuje duševní vývoj Pavla Maliny. Především však chceme ukázat, že Pavel Malina představuje v kontextu českého umění jakožto archetyp syfilitika výrazný zakladatelský počín.

Klíčová slova (česky)

*Jaroslav Havlíček, česká literatura 20. století, *Petrolejové lampy*, Pavel Malina, syfilis, analýza postavy, psychologická próza*

Abstract (in English)

*This bachelor's thesis focuses on the analysis of the character Pavel Malina from the novel *Petrolejové lampy* (Oil Lamps) by Jaroslav Havlíček. For his time Pavel Malina represented a rare case of a protagonist with syphilis, whose disease was described with an extraordinary level of explicitness, detail, and realism. Through the character of Malina, Jaroslav Havlíček breaks a taboo in Czech literature by portraying a character with a sexually transmitted disease. This is particularly noteworthy given that syphilis was one of the most widespread, feared, and socially stigmatized sexually transmitted diseases in the first quarter of the 20th century.*

*In his novel the author reflects the position of individuals with syphilis in the interwar period of Czech history, using Malina to reveal the depth of societal moral decay, loss of hope and human dignity. The character of Pavel Malina is a pivotal element of *Petrolejové lampy*, transcending the role of a "secondary protagonist" and attracting a considerable amount of attention..*

The main point of this thesis is to explore the depiction of Pavel Malina within the historical and social context of the early 20th century and to examine the authenticity of the author's portrayal of his character. We are going to focus on the significance and function of the syphilitic character as a symbol of contemporary social issues and personal moral decline. This thesis will provide a deeper understanding of Jaroslav Havlíček's psychological method of depicting Pavel Malina's mental development. Above all, we intend to demonstrate that Pavel Malina, as an archetype of a syphilitic character, has made a significant contribution to Czech art.

Klíčová slova (anglicky)

*Jaroslav Havlíček, Czech literature of the 20th century, *Petrolejové lampy*, Pavel Malina, syphilis, character analysis, psychological prose*

Obsah

Úvod	1
1 Medicína	3
1.1 Nemoc a její jména	3
1.1.1 Původy názvů	3
1.1.2 Nemoc a její průběh	4
1.2 Historie a původ nemoci	6
1.3 Česká republika a syfilis	7
1.3.1 První záznamy	7
1.3.2 Syfilis v českých zemích v 16. a 17. století	8
1.3.3 Syfilis v Čechách na konci 17. a 18. století	9
1.3.4 Syfilis v Čechách v 19. a 20. století	9
1.4 Syfilis a společnost	10
1.4.1 Zasažené společenské vrstvy	10
1.4.2 Syfilis a stigma	10
2 Syfilis a umění	13
2.1 Tematizace syfilis v umění a literatuře	13
2.1.1 Literatura „předkolumbovská“ – Bible	13
2.1.2 Literatura „postkolumbovská“	14
2.2 Syfilis v českém umění a literatuře	18
2.2.1 Historie	18
2.2.2 Literatura	18
3 Jaroslav Havlíček – zájem o psychiku člověka	24
3.1 Jaroslav Havlíček – rozporuplná bytost	24
3.1.1 Biografie a kořeny tvorby	24
3.1.2 Motivy Havlíčkovy tvorby, autorův styl a literární směr	25
3.2 Havlíček a tematizace nemoci	27
3.2.1 Petrolejové lampy	27
3.2.2 Neviditelný	28
3.2.3 Helimadoe	28

3.2.4	<i>Kalvach</i>	29
3.2.5	<i>Synáček</i>	30
4	Případ Pavel Malina	31
4.1	Pavel Malina a jeho osud.....	31
4.1.1	<i>Pavlovo mládí a první dojem na čtenáře</i>	31
4.1.2	<i>Vstup do dospělého života a vojna</i>	32
4.1.3	<i>Konec kariéry a návrat domů</i>	32
4.1.4	<i>Ženitba</i>	33
4.1.5	<i>Nemoc</i>	33
4.2	Fyzické symptomy a jejich projevy, reakce společnosti.....	35
4.2.1	<i>Symptomy</i>	35
4.2.2	<i>Společnost</i>	36
4.3	Psychologická rovina.....	37
4.3.1	<i>Psychické symptomy a jejich projev</i>	37
4.3.2	<i>Reakce společnosti</i>	39
4.4	Celková věrohodnost zobrazení.....	42
5	Pavel Malina – český literární obraz syfilitika	46
5.1	Havlíčkův zakladatelský počín.....	46
5.2	Zobrazení syfilidy v jiných dílech Havlíčka.....	46
5.3	Dominantní role Pavla Maliny v rámci románu.....	48
5.4	Ještě dominantnější role Pavla Maliny ve filmové adaptaci – Petr Čepek.....	49
5.5	Ozvuk Pavla Maliny v dalším vývoji české literatury a umění.....	51
	Závěr	52
	Seznam použité literatury a dalších zdrojů	54
	Primární literatura:	54
	Sekundární literatura:	54

Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá komplexní analýzou postavy Pavla Maliny, vojenského důstojníka a syfilitika, z románu *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka. Cílem práce je prozkoumat jeho postavu a zasadit ji do širšího historického, sociálního a literárního kontextu 1. poloviny 20. století. Havlíček a jeho dílo ve své době vynikají především odvahou tematizovat nemoc, která byla hluboce tabuizována, a to společensky i kulturně.

Syfilis je nemoc, jež destruktivně působí na tělo i mysl nakaženého člověka. Od 15. století, kdy se nemoc poprvé objevila na evropském kontinentu, se kolem syfilidy vytvořilo mnoho předsudků, stereotypů, ale i oprávněných obav. Vzhledem k devastujícímu, degenerativnímu účinku, který syfilis způsobuje, není překvapením, že toto téma vyvolávalo ve společnosti silný odpor a nakažení lidé byli vystaveni stigmatizaci.

Pavel Malina je z tohoto hlediska postavou pro českou literaturu výjimečnou, především díky explicitnímu, detailnímu a na svou dobu přelomovému popisu osobního úpadku, jenž mu syfilis způsobuje. Tímto Havlíček narušuje do té doby existující hranice tradiční literární tvorby a přispívá k unikátní umělecké reflexi bez ohledu na společenské zamlčení a tabu.

Tato práce je rozdělena do pěti kapitol: v 1. kapitole se pokoušíme o krátké zkoumání syfilidy z hlediska lékařského, popíšeme typické psychické a fyzické příznaky nemoci. Podíváme se na historii vzniku nemoci a nahlédneme na její vývoj v Česku v následných stoletích po jejím prvotním výskytu. Prozkoumáme etymologii současného názvu „syfilis“ a uvedeme původ názvů jejích dalších označení (příjice, francouzská nemoc, lues). Vymezíme společenské vrstvy, které byly typicky syfilidou zasaženy a zaměříme se na sociální stigma, jež nemoc doprovázelo.

Ve 2. kapitole se zaměříme na způsob, jakým byla syfilis umělecky tematizována ve světové a české literatuře. Dohledáme výskyty v české literatuře, pokusíme se odpovědět na otázku, jestli byla kdysi před Havlíčkem syfilis v české tradici zpracována a prodiskutujeme prolomení tabu, ke kterému svým románem *Petrolejové lampy* hypoteticky přispěl.

Ve 3. kapitole vymezíme Havlíčkův zájem o psychiku člověka, prozkoumáme jeho literární dílo a najdeme autorské motivy a teoretické okruhy, které se v jeho literárním díle opakují. Popíšeme ho jako reprezentanta české psychologické prózy 20. století a zhodnotíme zakladatelský počín Havlíčka v reprezentaci nemoci v českém kontextu.

4. kapitola bude pojednávat o osudu Pavla Maliny před jeho nákazou syfilidou a po ní. Jeho patologický stav popíšeme na rovině fyzické a psychologické, promluvíme o reakci společnosti na jeho chorobný stav. Porovnáme Havlíčkův obraz nemoci s lékařskými poznatky a kriticky posoudíme celkovou věrohodnost tohoto zobrazení.

V 5., poslední kapitole, se podíváme na literární a filmové zpracování postavy Pavla Maliny, prodiskutujeme případné rozdíly mezi verzemi z románu *Petrolejové lampy* a

stejnomené filmové adaptace z roku 1971. Dohledáme také obraz syfilidy v dalších dílech Havlíčka a oceníme jeho průkopnický, lidský přístup k příběhům jeho vlastních postav.

Tato bakalářská práce usiluje nejen o podrobnou analýzu postavy Pavla Maliny, ale také o pochopení širšího významu Havlíčkova díla v české literární tradici. Skrze detailní rozbor chceme ukázat, že je Malina nejen literární postavou, ale také klíčovým symbolem doby, ve které vznikl a kvintesencí autorovy spisovatelské autenticity, pomocí níž Havlíček prolamuje dobové tabu a přispívá k rozvoji českého psychologického románu.

1 Medicína

1.1 Nemoc a její jména

1.1.1 Původy názvů

Syfilis, nakažlivá pohlavní nemoc, jež se stala příčinou úmrtí milionů lidí v Evropě i mimo ni, zůstává dodnes značným historickým a společenským „strašákem“. Radíme ji mezi nejvýznamnější a nejmorbidnější pohlavní choroby, se kterými se během několika posledních století lidstvo potkávalo. Syfilis, dávný nepřítel lidstva, agresivně prošla Evropou a sklídila úrodu ve všech vrstvách společnosti. Kvůli matoucímu klinickému obrazu pro dobu, v níž se nemoc poprvé objevila, bývala syfilis často zaměňována s jinými nemocemi, a díky tomu získala mnoho jmen.

Například I. Bloch, známý badatel žijící na přelomu 19. a 20. století, ve své knize o syfilidě uvádí zhruba 527 různých starých pojmenování, která byla kdysi užívaná pro syfilis a některé další choroby, které byly za syfilis prohlášeny. V devadesátých letech 15. století, o nichž mluvíme jako o době primárního výskytu nemoci na evropském kontinentě, byla po celé Evropě záplava hromadných infekčních onemocnění, mnohé z nichž byly spojené i s kožními vyrážkami, které jsou typické pro prvotní období syfilidy. Vytvořit z toho správný obraz syfilidy bylo obtížným úkolem a trvalo delší dobu, než byly její příznaky nakonec sjednoceny.¹

Z těchto důvodů se setkáváme v různých jazycích s odlišnými označeními pro chorobu, například *masern*, *small pox*, *neštovice* a *big pox* (syfilitické léze). Z doby kolem roku 1500 pocházejí i taková jména jako *Morbus gallicus*, *Pestis*, *Mala frances*, *Malum francicum*. Francouzi naopak používali název *nemoc neapolská* – *Mal de Naples*. Poláci říkali *nemoc německá*, Rusové – *polská nemoc*, další označení byla například *španělská nemoc* nebo *uherská nemoc* – *Ungarische Krankheit*. V Čechách se používalo nejvíce označení *nemoc francouzská* (francúzska), občas *uherská*.²

V roce 1527 francouzský lékař Béchencourt navrhl pojmenování „*lues venerea*“. Výraz „*lues*“ byl dlouho používán pro hromadu různých onemocnění – česky se tomu říkalo „*mory*“. „*Lues venerea*“, *venerický mor*, znamenala těžkou nemoc vznikající pohlavním stykem.³ Tento název použil J. Fernel ve svém spise *Tractatus de lues venereae curatione* – „*Pojednání o léčení příjice*“⁴. Název „*lues*“ se prosadil i do obecného českého jazyka.

¹ HÜBSCHMANN, Karel. *Historie nebezpečí sexu*. Praha: Avicenum, 1970, s. 47

² VLČEK, Emanuel. *Syfilis v Čechách*. *Vesmír*: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné. Praha: Václav F. Kumpošt, 1996, roč. 75, č. 2, s. 83

³ „*Venerická choroba*“ pochází ze jména římské bohyně Venuše (*Venera*). Zdroj: BESALA, Jerzy. *Utajené dějiny Evropy*. Překlad Dagmar Martiníková. Frýdek-Místek: Alpress, 2009, str. 270

⁴ Unikátní český název „*příjice*“ má také zajímavé kořeny – jeho autorem je Antonín Jungmann, který byl profesorem porodnictví lékařské fakulty v Praze. Odvodil to od jména „*Příje*“ – českého jména bohyně lásky Venuše. Zdroj: VLČEK,

Současnému názvu „syfilis“ poměrně dlouho trvalo, než se nakonec vžil. Poprvé ho použil Veroňan Girolamo Fracastoro, lékař a znamenitý epidemiolog z 16. století, který v roce 1530 vydal báseň nazvanou *Syphilis sive morbus gallicus*.⁵ Báseň začíná obecným popisem hlavních příznaků, pokládáných za charakteristické pro „francouzskou nemoc“, a popisuje osud pastýře Syphila, který místo toho, aby obětoval bohům, postavil oltář svému králi. Bohové ho pak za toto těžké provinění potrestali zvláštní chorobou – „francouzskou nemocí“.⁶

1.1.2 Nemoc a její průběh

Původcem syfilis je jednobuněčná bakterie *Treponema pallidum*, kterou řadíme mezi *spirochety*⁷. Proniká do kůže a sliznic narušeným povrchem. Syfilis je chronické infekční onemocnění přenášené především pohlavním stykem, jež postihuje sliznici, kůži a další orgány. Na začátku 20. století patřilo toto onemocnění mezi nejrozšířenější infekce, a dokonce vedlo k vytvoření samostatného oboru dermatovenerologie. Nemoc postihuje především osoby mladšího věku a za rizikové faktory se považují prostituce, promiskuita nebo drogová závislost.⁸ Jedná se o pohlavní nemoc, avšak ne všechny případy syfilidy vzniknou infekcí při pohlavním styku. Rozhodují různé nešťastné náhody, nedbání hygienických předpisů, neznalost i zlý úmysl.⁹

Ačkoliv se říká, že hranice mezi obdobími nemusí být ostrá a stadia syfilidy mohou podléhat časově nejrůznějším odchýlkám¹⁰, obecný průběh neléčené získané nemoci dělíme na *časnou infekční fázi* (kdy je jedinec nakažlivý i pro ostatní) a *pozdní neinfekční fázi*. Časná infekční syfilis, jež normálně trvá do 2 let, zahrnuje tato stadia:

1. *Stadium incubationis* – doba inkubační, počítáme čas od nákazy do vzniku prvních příznaků, trvá cca 3 týdny (rozmezí 9–90 dní).¹¹
2. *Syphilis primaria* – následuje ve třetím týdnu po infekci. V tomto období se nejčastěji projeví jeden z příznaků – například mohou na těle vznikat nebolestivé tvrdé vředy (*ulcus durum*). Nejčastěji jsou poranění lokalizována v zóně genitálů, ale mohou se manifestovat i jinde na těle.¹² Tyto změny nemusí být patrné, odhalit příčinu s největší pravděpodobností může jenom lékař.¹³

Emanuel. Syfilis v Čechách. Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné. Praha: Václav F. Kumpošt, 1996, roč. 75, č. 2, s. 83

⁵ „Syphilis neboli francouzská nemoc“ – vlastní překlad

⁶ Tamtéž, str. 47

⁷ *Treponema pallidum* patří do řádu Spirochaetalea, čeledi Treponemaceae, rodu *Treponema*

⁸ PIZINGER, K., FIKRLE, T. Dermatovenerologie (skripta), LF UK Plzeň 2020, s. 115

⁹ DANDA, J. Syphilis: skriptum pro posl. lék. fakulty Univ. Karlovy v Hradci Králové, 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1970, s. 9

¹⁰ HÜBSCHMANN, K. Léčení syfilis. Praha: Mladá generace lékařů, 1930, s. 37

¹¹ PIZINGER, K., FIKRLE, T. Dermatovenerologie (skripta), LF UK Plzeň 2020, s. 115

¹² Tamtéž, s. 116

¹³ DANDA, J. Syphilis: skriptum pro posl. lék. fakulty Univ. Karlovy v Hradci Králové, 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1970, s. 9

3. *Syphilis secundaria* – začíná klasicky devátý týden po infekci a může trvat do 2 let. V této době dochází k víc zjevným projevům: například vzniká kožní vyrážka. Ta znamená další rozšíření infekce po těle. Klinický obraz tohoto stadia je velmi pestrý a infekce postihuje především kůži a sliznice. Podobná vyrážka zpravidla nesvědčí a může být velmi diskrétní.¹⁴ Nemoc se musí v tomto období „řádně a důkladně léčit, neboť často v tom může spočívat osud nemocného“.¹⁵
4. *Syphilis secundaria latens* – časná latentní, asymptomatická fáze. Je to okamžik, kdy všechny potíže zanikají i bez příslušné léčby, ale jedinec je stále nakažlivý. Po přibližně dvou letech od infekce přechází nemoc do období značeného *syphilis latens*, kdy již nemocný infekční není. U nějakého procenta nakažených vyrážka může vznikat opakovaně.¹⁶

Další projevy syfilidy řadíme k projevům fáze *pozdní neinfekční* – fáze latentní a asymptomatické. U většiny nakažených lidí v této době dochází k remisi a žádné další klinické příznaky se neobjevují. U třetiny případů však vzniká *Syphilis tertiaria*. Nejhorší symptomy, které jsou asociovány s typickým „vzhledem syfilitika“ v masové kultuře, se projevují během tohoto stadia: znetvoření, proděravění patra, sklesnutí nosu, onemocnění mozku a míchy. Podle Kolba, v tomto období může onemocnět téměř každý orgán.¹⁷ *Syphilis tertiaria* vzniká několik let po sekundárním stadiu a je charakterizována vznikem specifických zánětů. Pacient není infekční, ale často má příznaky kožní a kardiovaskulární.¹⁸

Další projevy tohoto stadia zahrnují:

1. *Neurosyphilis* – terciární stadium syfilidy postihující nervový systém. Vzniká 3–5 let po naze. Na kůži nemusí být patrné změny.
2. *Parenchymatozní syphilis*, kde najdeme 2 klasické formy:
  - a) *tabes dorsalis* – vysychání míchy, postihuje častěji muže. U většiny nemocných jsou prvním příznakem vystřelující bodavé bolesti především v končetinách. Později se mohou objevit poruchy chůze, ztráta stability či vředy na nohou.
  - b) *paralysis progressiva* – zahrnuje příznaky psychiatrické jako psychotické potíže, demence a změny osobnosti. Progresivní paralýza začíná častěji jen nenápadnými příznaky, člověk je neustále podrážděný nebo naopak pociťuje únavu, bolesti hlavy. K tomu se připojují duševní změny a později, pokud nedojde k žádnému léčení, úplný rozpad duševního zdraví. „Charakter osobnosti se mění, objevují se výstřelky morálního chování, mizí paměť i logické myšlení a nemocný se stává neschopný vykonávat povolání. Velikášské bludy nejsou vzácné, vyskytují se však také stadia skleslosti, těžkého smutku, někdy vystřídané stavy vzrušenosti. [...]“, píše

¹⁴ PIZINGER, K., FIKRLE, T. Dermatovenerologie (skripta), LF UK Plzeň 2020, s. 117

¹⁵ KOLB, R. Syfilis. 1. vyd. Praha: Propaganda, 1924, s. 6

¹⁶ PIZINGER, K., FIKRLE, T. Dermatovenerologie (skripta), LF UK Plzeň 2020, s. 117

¹⁷ KOLB, R. Syfilis. 1. vyd. Praha: Propaganda, 1924, 1924, s. 6

¹⁸ PIZINGER, K., FIKRLE, T. Dermatovenerologie (skripta), LF UK Plzeň 2020, s. 117

Hübschmann, „Velikášské bludy a psychické změny progresivních paralytiků napáchaly v osudech a historii lidstva mnoho zlého.“¹⁹

Stojí za pozornost, že vznik takových příznaků jako vysychání míchy a progresivní paralýza byly opravdu často odůvodněny absencí, nedostatečným nebo nedbalým předchozím léčením, ale i mezi takovými pacienty se tabes vyskytuje ve 2 % případů, paralýza ve 4,7–9,3 %.²⁰ „Ačkoliv kožních příznaků není mnoho, přece metasyfilis²¹ centrálního nervového systému je vzácná“, píše Hübschmann.²² Přidává, že je ještě víc vzácná, pokud pacient žil „domácím životem“.²³

Zajímavé také je, že dlouhou dobu panoval názor, že patrné, znetvořující projevy na kůži a projevy vypovídající o poruchách centrálního nervového systému jsou antagonistické. Tento názor se začal aktivně popírat během 20. let 20. století – přibylo klinických případů, kde se u stejného člověka vyskytly všechny symptomy. Hübschmann se však domnívá, že současný výskyt na kůži a sliznicích zároveň s poruchami nervového systému se začal projevovat pouze ve 20. století, poněvadž tento zjev všem generacím předchozích lékařů nemohl zůstat skryt.²⁴

Fyzická degenerace organismu je pro postižené jedince bolestivá a trapná, ale právě psychické symptomy (pokud se člověk těchto projevů dožije) mohou vést k úplnému rozpadu osobnosti postiženého jedince a prohloubení lidských tragédií. Tím psychické projevy syfilis nesou velký společenský význam a nesmíme podceňovat jejich dopad na tragické osudy lidí, kteří se s touto nemocí osobně setkali.

1.2 Historie a původ nemoci

Někteří historici předpokládali, že se syfilis objevila ještě za časů antického Řecka a Římu. Tato teorie však nemůže být podložena diagnózou. Medicína toho v tomto období schopna nebyla a klasická medicínská díla takových starověkých autorů jako Hippokrates, Celsus, Galén, Rufus Areteus, Caelius Aurellanus nezaznamenávají žádnou nemoc s podobnými příznaky. To naznačuje, že syfilis tak, jak ji známe, do Evropy pronikla až po objevení Ameriky.²⁵

První výskyt syfilis v Evropě je často spojován s objevitelskými cestami Kryštofa Kolumba a jeho návratem z Ameriky v roce 1493. Kolumbova posádka s nemocnými členy (uvádělo se, že část mužstva byla poslána zpět „kvůli těžké nemoci námořníků“) a větším počtem mužů, žen a dětí „uloupených“ na Karibských ostrovech, která přistála v několika evropských městech (Bayonne, Lisabon, Palos, Sevilla, Barcelona), mohla zavléct tuto nemoc

¹⁹ HÜBSCHMANN, K. Historie nebezpečí sexu. Praha: Avicenum, 1970, s. 74

²⁰ KOLB, R. Syfilis. 1. vyd. Praha: Propaganda, 1924, s. 7

²¹ Metafytilis je starším označením pro pokročilé projevy Syphilis tertiaria – název pochází z té doby, kdy jejich vztah k syfilis ještě mohl být zpochybňován. Zdroj: HÜBSCHMANN, Karel. Léčení syfilis. Praha: Mladá generace lékařů, 1930, s. 269

²² HÜBSCHMANN, Karel. Léčení syfilis. Praha: Mladá generace lékařů, 1930, s. 271

²³ Tamtéž, s. 271

²⁴ Tamtéž, s. 270

²⁵ HÜBSCHMANN, K. Historie nebezpečí sexu. Praha: Avicenum, 1970, s. 25

do Evropy. Ve prospěch této teorie se vyjadřovali někteří současníci: například lékař Ruy Díaz de Isla tvrdil, že syfilis byla před Kolumbovou cestou v Evropě neznámá a jejím pradomovem je ostrov Hispaniola, odkud ji přivezla Kolumbova výprava právě v roce 1493.²⁶ S návratem posádky se nemoc začala šířit po Barceloně. Následující rok připravoval francouzský král Karel VIII. tažení do Itálie a najímal do svého vojska vojáky nejrůznějších národností, mezi nimiž bylo víc Španělů už nemocných na syfilis. K podobným závěrům dospěl i Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, španělský historik a cestovatel, který pobýval na dvorech evropských vládců, vedla ho k tomu vyprávění účastníků Kolumbových expedic.²⁷

S rozprchlým vojskem Karla VIII. zahájila syfilis svůj pochod Evropou a následně i po celém světě.²⁸ Po konci války a návratu z Itálie v roce 1496, kdy vojáci zanesli nákazu do vlastních domů, se objevuje pro syfilidu pojmenování „neapolská nemoc“.²⁹ Počet nakažených byl vysoký – v roce 1497 a 1498 v Seville syfilitici zaplnili několik nemocnic a byla pro ně založena i speciální nemocnice zaměřená na léčbu takových pacientů. V Barceloně, kde nemoc byla rozšířena již v roce 1495, byla situace obdobná.³⁰

1.3 Česká republika a syfilis

1.3.1 První záznamy

K roku 1498 byla syfilidou nepřekvapivě zasažena téměř všechna evropská velkoměsta – Norimberk, Mnichov, Vratislav, Vídeň. První zpráva o příjici v Čechách je však datována již rokem 1493, kdy neznámý kronikář uvádí, že se v Čechách a Míšni objevil „venerický mor, nazývaný galská nemoc“.³¹

Další zápis najdeme v *Starých letopisech Českých*: „Tohoto léta (tj. roku 1504) a předešlých tří let v zemi Frančské a jinde v Čechách vznikly divné a neslýchané nemoci na lidech, ježto slúly francúzska nemoc, prysky a neštovice rozjídavé a potom co škralup strupové, a k tomu lámání v kostech ukrutná, že mnozí lidé na ně mřeli.“³² Bylo zaznamenáno také, že se syfilis objevila v Litomyšli: „Objevila se nová, dosud neznámá nemoc, která se vplížila do Čech. Postihuje mocně tělo a nazývají ji francouzskou nemocí.“³³

Zajímavým je i úřední záznam ze 7. července 1503 z Ústí nad Labem. Před městskou radu se dostavila mlynářka Markéta Pěkná Janková s dětmi a tvrdila, že tyto děti byly „poraženy ránú božie Francúzsquí na dlúhé časy“.³⁴ A kolem roku 1512 pan Bohuslav

---

²⁶ Tamtéž, s. 18

²⁷ Tamtéž, s. 18

²⁸ Tamtéž, s. 38

²⁹ Tamtéž, s. 29

³⁰ Tamtéž, s. 26

³¹ Tamtéž, s. 41

³² Tamtéž, s. 41

³³ Tamtéž, s. 41

³⁴ Tamtéž, s. 42

Dražický nařídil, aby jeho dům na Hradčanech byl po jeho smrti prodán a obrácen na milosrdné skutky malomocným, nuzným a „francovitým“.³⁵

Taky se uvádí, že léta Páně 1500 za vlády uherského a českého krále Vladislava „neduh a nemoc jakási nová a prve neslýchaná jest vznikla, kteráž velmi škodlivá lidskému pokolení byla tak, že lidé dechnutím, pitím z jedné nádoby, užíváním roucha i také na posteli odpočínutím jedni druhé nakazovali“.³⁶ Tato bezpochyby závažná nemoc způsobila takový klid, že král „poslal hned, jak se o tom neduhu dozvěděl, psaní do království Českého, zejména svým věrným Pražanům, aby lidé před tím neduhem pilně se vystříhali a na se záhuby nepřivozovali, poněvadž by ti, ježto toho neduhu nabyli, žádné pomoci nedocházeli“.³⁷

Už tyto citace samotné naznačují rychlost vzrůstu nákazy a to, že prostředky k efektivnímu zabránění šíření nemoci naprosto chyběly.

1.3.2 Syfilis v českých zemích v 16. a 17. století

Šíření syfilis v českých zemích těsně souviselo s vojenskými akcemi a pohyby velkých armád. Tehdejší vojska, tvořená žoldnéři různých národností, doprovázely četné kurtizány a prostitutky, které byly často organizovány do skupin a začleňovány do armádních struktur. Například vojsko, kterým Albrecht z Valdštejna obléhal v roce 1632 Norimberk, mělo 50 000 mužů a zhruba 15 000 žen. V těchto podmínkách bylo rychlé šíření infekce v rámci armády téměř nevyhnutelné. Po ukončení vojenských tažení se žoldnéři vraceli domů nebo přecházeli do jiných armád, čímž dále přispívali k šíření nákazy.³⁸

V renesanční době došlo i k jakémusi „uvolnění mravů“, což v neposlední řadě přispělo i k šíření syfilidy. V této době se syfilis poprvé plně rozvinula a dospěla až do svého terciálního stádia (předtím na to neměla šanci a nakažení umírali rychleji, než se mohla plně rozvinout).

Tato nemoc pravděpodobně byla alespoň částečně zodpovědná za výrazný úbytek starých českých šlechtických rodů. Otto Placht ve své knize *Odhad majetku stavů Království Českého z let 1557–1654* uvádí, že v rozmezí let 1557–1615 vymřelo z celkových 69 starých českých rodů 37 a do r. 1654 ještě dalších 17 rodů. Za sto let zbylo z původních 69 šlechtických rodů jen 15. To mělo za následek, že v době předbělohorské a po ní českou vládnoucí vrstvu (Rožmberky, Pernštejnky, pány z Hradce a jiní) nahradila nová šlechta, jež přicházela z ciziny.

Jedním z nejznámějších postižených byl císař Rudolf II. Paleopatologické výzkumy potvrdily existenci terciálních projevů syfilidy na jeho kostech. Nálezy korespondují jak s prvotními projevy nemoci, tak i s pokročilejšími. Doba vzniku těchto příznaků u Rudolfa II

³⁵ Tamtéž, s. 42

³⁶ HÜBSCHMANN, K. *Historie nebezpečí sexu*. Praha: Avicenum, 1970, s. 42

³⁷ HÜBSCHMANN, K. *Historie nebezpečí sexu*. Praha: Avicenum, 1970, s. 43

³⁸ VLČEK, E. *Syfilis v Čechách*. Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné. Praha: Václav F. Kumpošt, 1996, roč. 75, č. 2, s. 86

koresponduje s nástupem doby, kdy podle historických zdrojů propadl šílenství. Syfilis vedla k jeho fyzickému a psychickému zhroucení, nakonec i ke smrti. „Výbuchy a projevy šílenství“ císaře Rudolfa II. můžeme připisovat nejen cyklické maniodepresivní psychóze, ale i postupující progresivní paralýze dané terciární orgánovou syfilis, jíž trpěl dvě třetiny života,” píše Vlček.³⁹

Podobný osud potkal i vévodu Albrechta z Valdštejna (1583–1634). Syfilidou trpěl od roku 1604, nedostatečné léčení nakonec vedlo k rozvoji tabes dorsalis. Historicky jsou známe jeho stále se opakující potíže, především neschopnost chůze. Studium jeho kostí tyto domněnky jen potvrdilo. Nemoc nejen fyzicky, ale i psychicky devastovala jeho tělo a osobnost a přispěla k jeho předčasné smrti, ke které by pravděpodobně došlo v rámci několika týdnů, nejvýš měsíců i bez násilného zásahu.⁴⁰

Syfilis a její následky tak patrně ovlivnily nejen psychické a fyzické zdraví, ale i osudy celé řady významných osobností českých dějin.

1.3.3 *Syfilis v Čechách na konci 17. a 18. století*

Toto období v historii syfilidy na českém území je významné především z hlediska vědeckých nálezů. V Česku dlouho chyběly spolehlivé doklady syfilidy na kostech. Jednoznačné důkazy terciárního stadia na více kostrách se objevily při archeologickém výzkumu pohřebiště u kostela sv. Benedikta a Norberta v Praze, který probíhal před výstavbou paláce Kotva (1971).

Pohřby s nepochybnými známkami terciární syfilidy na kostře patří ke dvěma nejmladším vrstvám půdy tohoto pohřebního místa datovaným do let 1682–1786. Ve starších vrstvách zde nebyl zjištěn žádný případ syfilis. Většina případů zahrnovala dospělé jedince různého věku a pohlaví. Tento výzkum významně přispěl k hlubšímu porozumění procesů rozšíření a projevu syfilis v české populaci v historickém kontextu.⁴¹

1.3.4 *Syfilis v Čechách v 19. a 20. století*

Na přelomu 18. a 19. století a během celého 19. století došlo k dalšímu oslabení bakterie *Treponema pallidum*, což přispělo k tomu, že se postižení jedinci dožívali vyššího a vyššího věku. To však znamenalo, že i pozdější, terciární projevy syfilidy měly čas na to, aby dosáhly svého vrcholného rozvoje. Tento fakt lze doložit kosterními nálezy z tohoto období, jelikož právě v této době začínají znetvořující syfilitické procesy na kostře být nejvýraznější. Další rozvoj maximálních forem onemocnění končí na přelomu 20. století vznikem první účinné léčby (arzen, antimon).

Musí být poznamenáno, že účinná léčba překvapivě nevedla okamžitě k poklesu, případně zániku nemoci v populaci. Vedla spíše k přibývání nakažených. Na tom se však

---

³⁹ Tamtéž, s. 85-86

⁴⁰ Tamtéž, s. 86

⁴¹ Tamtéž, s. 86-87

nepodílely nové léky, ale změny v chování populace. Ve 20. století dochází k mravnímu uvolnění, hromadnému cestování, rozvoji sexuálního průmyslu. Přestávají se dodržovat pravidla dispenzarizace, narůstá prostituce a zanedbávají se příslušná preventivní opatření. Nejvíce postiženou skupinou v tomto období bývala městská mládež. Vlček o tom píše následující:

„Nepoznaná syfilis u mladistvých, kteří jsou dnes nejvíce postiženou skupinou, časem překvapí pozdními formami. Chceme mít třicetileté paralyticky, jako tomu bylo v naší historii? Budou se rodit a umírat luetické děti? Dejme si pozor, aby nás nepostihla stejná metla, na kterou vymíraly rody našich předků.“⁴²

1.4 Syfilis a společnost

1.4.1 Zasažené společenské vrstvy

Syfilis byla nepřekvapivě tradičně vnímána jako nemoc „válečná“ – tuto „slávu“ ji vydobyli již vojáci Karla VIII. a další válečné konflikty, které korespondovaly s hlubším proniknutím nákazy do populaci, k tomu jenom přispívaly. Války vedly k nárůstu promiskuity a prostituce. J. Bezala tvrdí, že se v dějinách vznik a přenos epidemií týkal hlavně mobilních vrstev evropských společenství: kupců, lidí na prostředí a území tolik „nevázaných“, aristokracie a šlechty.⁴³ Pro aristokracii byla syfilis opravdu nehojitelnou osudovou ránou – v 15. a 16. století zlikvidovala větší část vládnoucí třídy nejenom v Česku, ale i po celé Evropě (například polský král z 15. století Jan Olbracht, jeho bratr Alexander, papež Julius II., Alexander VI. nebo jeho syn Caesare Borgia).⁴⁴ Lze to spíš interpretovat tak, že se šlechta této nemoci také nevyhnula. Nemoc se intenzivně šířila a pronikla do všech vrstev společnosti, jinak by neexistovalo tolik přesvědčivých dokladů o nepřekonatelně širokém rozsahu epidemie. Najednou se společnost ujistila, že k nákaze dochází především cestou pohlavní – od té doby se ze syfilidy stála nemoc prostituce a lásky, což i vedlo k prosazení hlubokého stigmatu, které kompletně nezaniklo ani v 21. století.

1.4.2 Syfilis a stigma

Strach z epidemií a nákaz je hluboce zakořeněn v lidském vnímání a nelze ho podceňovat – i v dnešní době není zbytečný anebo neopodstatněný, tyto obavy z nemoci, smrti a fyzického znetvoření jsou doslova součástí lidské povahy. Široce je známo, jak epidemie v různých dobách kosily celé populace. Už tento fakt samotný může být dostatečný pro stigmatizaci jakékoliv nemoci. Situace se stává mnohem nepříjemnější, když bolestivým tématem pro společnost není jen samotná nemoc, její průběh a projevy, ale také cesta, kterou nákaza přichází. Témata sexuální byla totiž v mnoha kulturách a v různých stoletích tabuizovaná a pro společnost bolestivá. V případě syfilis, jejímž zdrojem nákazy je obecně pohlavní přenos, je tento problém ještě ostřejší.

⁴² Tamtéž, s. 87

⁴³ BESALA, J. Utajené dějiny Evropy. Překlad Dagmar Martiníková. Frýdek-Místek: Alpress, 2009, s. 269

⁴⁴ Tamtéž, s. 272

Vypuknutí francouzského moru vyvolalo řadu kontroverzí, debat i strachu ještě před tím, než bylo jistě prokázáno, že je tato nemoc povahy venerické. Syfilitici byli zpočátku v Evropě litováni (například osvobozením od daní: ve Frankfurtu nad Mohanem mělo na počátku r. 1500 asi 2 % obyvatel jakousi daňovou slevu). Nemocné izolovali v leprosáriích, počet nakažených však rychle rostl a na jejich vydržování nebyl dostatek peněz. Nemocní si museli vyprošovat almužnu. Později se praktikovalo kompletní vyloučení ze společnosti: syfilitici bývali vystěhováváni před městské brány a ponecháváni tam svému osudu.⁴⁵

Kolem roku 1500 měla syfilis v Čechách tolik obětí, že se z toho stal vážný společenský problém. V roce 1495 císař Maximilián I. úspěšně došel k závěru, že syfilis je trest za „hazard, rouhačství, bezbožnost“. Nepovažoval to však za trest za sexuální nevázanost.⁴⁶

K 16. století se nemocných tak báli, že „ti nenašli nikde útulku, po ulicích, ryncích, po březích a po haldách ubozí a nakažení lidé lohně leželi, a nemohauce od žádného pro příčinu nakažení žádného opatření dojíti a pohodlí užítí, v svém ukrutném trápení trvali.“⁴⁷

Nejenomže je syfilis těsně spojena s tématy sexuálními, totiž „ostudnými“, ale i sama výrazně přispěla k negativnímu vnímání a tabuizaci tělesnosti. Výrazně se na vzniku stigmatu podílel fyzický vzhled nakažených. Očividně smrtelná nemoc, před níž nebylo záchrany, „epidemie vžirající se do genitálií a pokožky věčné nemytého rozkroku žoldnéřů, pouličních děv, prostitutek táhnoucích za vojskem“⁴⁸ vyvolávala pochopitelný odpor. Stud a zvyky přispívaly nejen ke ztrátě postavení ve společnosti, ale i mohly bránit takovým pacientům v pochodu k lékaři. Občas nedocházelo ani k vyšetření smrtelně nemocných královen, což bývalo nakonec příčinou jejich úmrtí. Podobný případ se stal s Isabellou Kastilskou v roce 1504, která nesměla lékařům ukázat vřed na „stydlivé části těla“.⁴⁹

Neobešlo se to bez směsi praktických, spekulativních i morálních vysvětlení nemoci, odvolání se na přírodní procesy, stejně jako na morální propad a potenciálně překročení různých sociálních tabu. Dlouho se to však neudrželo, a když byl nakonec přijat názor o nebezpečí sexu bez omezení, společnost na to zodpověděla obrovským vzestupem touhy po čistotě a puritánství. Historici spekulují, zda tento obrat neovlivnil například i úspěch Martina Luthera a puritanismu – polekaná evropská společnost byla přece na přísné mravy připravena o něco víc.⁵⁰

To vše nám ukazuje, že syfilitici nikdy nebyli společností vnímáni s pochopením nebo soucitem. Nemluvě o nákaze a smrti, které s sebou přinášeli, vzbuzovali svým fyzickým

---

⁴⁵ VLČEK, E. Syfilis v Čechách. Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné. Praha: V. F. Kumpošt, 1996, roč. 75, č. 2, s. 83

⁴⁶ BESALA, J. Utajené dějiny Evropy. Překlad Dagmar Martiníková. Frýdek-Místek: Alpress, 2009, s. 271

⁴⁷ HÜBSCHMANN, K. Historie nebezpečí sexu. Praha: Avicenum, 1970, s. 43

⁴⁸ BESALA, Jerzy. Utajené dějiny Evropy. Překlad Dagmar Martiníková. Frýdek-Místek: Alpress, 2009, s. 270

⁴⁹ Tamtéž s. 270

⁵⁰ Tamtéž, s. 273

vzhledem silný odpor. Tento obraz dovršilo morální dogma, které hlásalo, že je pro nakažené nemoc trestem – nejčastěji trestem Božím – za nemravný život. Touha se od těchto lidí distancovat, odstranit je ze společnosti a nikdy nemluvit o jejich tragickém osudu lze považovat za očekávanou reakci veřejnosti, jež nechtěla spojovat své životy s takovou „špínou a hnusem“. Vše výše uvedené se stalo základem hluboce zakořeněného tabu v evropské kultuře.

2 Syfilis a umění

2.1 Tematizace syfilis v umění a literatuře

Epidemie byly v průběhu historie výrazným impulzem vedoucím k rozvoji lékařského poznání. Nesloužily však jenom jako významný zdroj inspirace pro lékaře, ale též inspirovaly umělce, a tedy i spisovatele, kteří ve svých dílech odráželi obavy lidí z nemocí a také postoje společnosti k epidemiím. Totéž platí i pro syfilis. Zdokumentované informace týkající se této nemoci a reakce, které vyvolávala, naznačují hluboký zásah syfilidy do kulturní a vědecké scény ve všech dobách po prvotním výskytu nemoci na evropském kontinentě.

Syfilis měla značný vliv na lidské dějiny již od svého prvního zaznamenání koncem 15. století a byla na tuto dobu relativně dobře zdokumentována. Od 16. století až do konce 19. století nemoc inspirovala množství autorů ke vzniku širokého spektra literatury. Zatímco na začátku společnost s nemocí bojovala především kvůli rychlým a drastickým úmrtím, která vyvolávala, dopad syfilis sahal mnohem dále než jen na fyzické utrpení obětí. Nemoc se stala symbolem morálního úpadku, společenského stigmatu a byla vyobrazovaná jako důsledek sexuální promiskuity v mnoha kulturních narativech. To se prosadilo i do literární tvorby.

2.1.1 Literatura „předkolumbovská“ – Bible

Zastánci teorií, že se syfilis na evropském kontinentě objevila ještě před Kolumbem, předpokládali, že se dřívější záznamy o syfilidě a dalších pohlavních nemocích mohou objevit už ve svatých textech.

Syfilis sama o sobě v Bibli zmíněna není – biblické texty byly sepsány daleko před objevením nemoci, a proto se tato hypotéza nepotvrdila. Nicméně Bible často zmiňuje různé choroby z morálního a náboženského hlediska a uvádí je jako zasloužený trest za nemorální chování, což lze v širším kontextu aplikovat na pohlavní nemoci jako syfilis. Myšlenka, že určité pasáže z Bible (například popis *Deseti ran egyptských*) mohou odkazovat na syfilis, zazněla od takových spisovatelů jako J. Rosenbaum, J. K. Proksch a F. Buret⁵¹. „Hospodin tě raní egyptskými vředy a boulemi, svrabem a prašivinou, které nebudeš moci vyléčit“,⁵² píše se v Deuteronomiu. „Pro tvůj hrozný hněv už není na mém těle zdravé místo, pro můj hřích pokoje nemá jediná kost ve mně. Nad hlavu mi přerostly mé nepravosti, jako těžké břemeno mě tíží. Páchnou, hnisají mé rány pro mou pošestilost. Zhrouceně, až k zemi sehnut celé dny se sklíčen smutkem vláčím,“⁵³ uvádí se v Žalmech.

R. Mead však ve svém díle *„Medical Sacra, or Commentary on the Most Remarkable Diseases mentioned in the Holy Scriptures“*⁵⁴ (1749) nezmiňuje syfilis ani žádnou další pohlavní nemoc v biblické souvislosti. Navíc někteří jeho současníci, jako W. Ebstein,

⁵¹ ROLLESTON, J. D. Venereal Disease in Literature. *British Journal of Venereal Diseases*. 1934, vol. 10, no. 3, s. 147–148.

⁵² Bible. Starý zákon: Deuteronomium 28:27

⁵³ Bible. Starý zákon: Žalm 38:3–7.

⁵⁴ „Komentář k nejpозoruhodnějším nemocem v Písmu svatém“ – vlastní překlad

I. Bloch, C. Preuss a A. Jeanselme, souhlasí s tím, že neexistuje žádný přesvědčivý důkaz o tom, že by biblické pasáže, o kterých je řeč, souvisely se syfilis.⁵⁵ Preuss kupříkladu interpretuje „nemoc Filištinů“⁵⁶ jako skutečný mor, nikoli syfilis.

2.1.2 Literatura „postkolumbovská“

2.1.2.1. 90. léta 15. století

Na vznik rozsáhlého souboru literatury víceméně souvisejícího se syfilidou mělo velký dopad obležení Neapole králem Karlem VIII. r. 1495 po „zavezení“ syfilidy Kolumbem z Ameriky těsně před začátkem tažení do Itálie.⁵⁷ Mezi první autory píšící o syfilidě patřily významné světské osobnosti jako S. Brant (1458–1520), nejvíc známý svým dílem *Lod' bláznů* (1494).⁵⁸ V roce 1496 tentýž autor složil báseň obsahující 124 veršů s názvem *De pestilentiali Scorra sive mala de Franzos*⁵⁹, ve které popisuje, jak se „francouzská“ nemoc rozšířila po celé Evropě a lékaři na ni nemají žádný lék.⁶⁰

2.1.2.2. 16. století

Ve francouzské literatuře jako jeden z prvních, kdo přišel s dílem o syfilidě, byl básník J. Droyn – v *Ballade de la Grosse Verole* (1512) varuje „elitu“⁶¹ před nebezpečím této nemoci, doporučuje jim být ve své lásce opatrnými. Právě Droyn spojoval nákazu syfilis s pohlavním stykem s prostitutkami, i když se v této době věřilo, že nemoc může být předávána třeba i vzduchem.⁶²

Mezi historiky 16. století, kteří popisovali syfilis, vyniká italský historik Francesco Guicciardini (1483-1540). Ve svém díle *Dějiny Itálie*⁶³ Guicciardini zmiňuje zkázu způsobenou francouzskými vojáky procházejícími Itálií a přičítá jim i rozšíření nemoci. Domníval se, že tato nemoc byla buď pro Evropu zcela nová, nebo dříve na evropském kontinentě neidentifikovaná.⁶⁴

Odkazy na syfilis najdeme i ve tvorbě F. Rabelaise, v níž docela přesně propojil některé typické symptomy se syfilis (nejen ty základní jako změny kůže a degenerativní

⁵⁵ ROLLESTON, J. D. Venereal Disease in Literature. *British Journal of Venereal Diseases*. 1934, vol. 10, no. 3, s. 148

⁵⁶ „the disease of the Philistines“ – angl. Zdroj: ROLLESTON, J. D. Venereal Disease in Literature. *British Journal of Venereal Diseases*. 1934, s. 148

⁵⁷ the siege of Naples – angl. Zdroj: Tamtéž, s. 152

⁵⁸ Der Narrenschiff (r. 1494) – něm. Zdroj: Tamtéž, s. 152

⁵⁹ „O nálezové špině neboli francouzském zlu“ – vlastní překlad. S tímž názvem a ve stejný čas vycházela próza J. Grünpecka, jež je mnohem známější. Zdroj: Tamtéž, s. 152

⁶⁰ Tamtéž, s. 152

⁶¹ Droyn je autorem dalšího „jména“ pro syfilidu – „grosse varole“: „Pleasant and attractive people of the Court, bewigged during the war, attend to yourselves, rectify your behavior [...]. Dear gentlemen, bourgeoisie, lawyers, know what it means to fall in love and keep this in your memory because by going to the dark places the grosse varole [zvýrazněno autorem] was created.“ Zdroj: WILSON, Steven, *The Language of Disease: Writing Syphilis in Nineteenth-Century France*, *Research Monographs in French Studies*, Cambridge: Legenda, 2020, 62, s. 230.

⁶² Tamtéž, s. 153

⁶³ „Storia d'Italia“ – vlastní překlad

⁶⁴ Tamtéž, s. 153

procesy v kostech, ale i pokročilejší, například hemiplegie⁶⁵). Stojí za pozornost, že jako profylaktický prostředek doporučoval manželství.⁶⁶

2.1.2.3. 17. století

Zmínky o syfilis v Shakespearových dílech byly široce diskutovány v monografiích a vědeckých člancích. U W. Shakespeara jsou dohledatelné takové zmínky o nemoci jako „francouzská choroba“⁶⁷, „neapolská bolest kostí“⁶⁸ a „francouzská koruna“⁶⁹. Zjevně je syfilis zmíněna ve scéně s pohřbem v *Hamletovi*, kdy hlavní postava vzpomíná na Yoricka, králova šaška: „Máme za našich dnů tolik franskou nemocí sešlých mrtvol, že jest sotva možno uložit je v celosti do hrobu.“⁷⁰

2.1.2.4. 18. století

Syfilis a její závažnost v 18. století je zmíněna v četných nemedicínských dílech jako jsou filozofické spisy Voltaira, memoáry G. Casanovy, romány D. Defoeho, H. Fieldinga a T. Smolletta, básně J. Swifta a J. Gaye. Smrtelné případy byly ve srovnání s moderní dobou v minulosti v častější, Casanova ve svých memoárech uvádí alespoň 4 úmrtí z této příčiny – kupříkladu popisuje případ hraběte Wagensberga, guvernéra Terstu, který byl „vážně nemocný chorobou, jež je snadno léčitelná rtutí, pokud se správně podává, ale smrtelná pro pacienta, když padne do rukou nezkušeného lékaře“⁷¹.

Intoxikace rtutí po léčení pohlavních nemocí nebyla v 18. století ničím zvláštním. V románu Voltaira *Candide* je postava doktora Panglosa klasickým příkladem tohoto jevu. Symptomy spojené s rtuťovou léčbou (např. slinění, zánět dásní a nekróza) bývaly ve Voltaireových dílech popsány, stejně jako i slavné oběti včetně příslušníků šlechty a královské rodiny, kteří ve své době syfilis podlehli.⁷²

2.1.2.5. 19. století – realistická syfilis v díle Maupassanta

19. století pro evropskou, zejména francouzskou literaturu, je ve mnohém svázáno s nástupem období realismu. Přestože se realismus jeví jako jeden z nejperspektivnějších literárních směrů, v nichž by mohlo najít své místo i zobrazení vážných, ničivých nemocí, tomuto tématu byla francouzskými realistickými novelisty druhé poloviny 19. století

---

⁶⁵ Obrna levé nebo pravé části těla

⁶⁶ Tamtéž, s. 156

⁶⁷ „the malady of France – angl.“ (Henry V., V., i., 87) Zdroj: Tamtéž, s. 158

⁶⁸ „the Neapolitan boneache“ – angl. (Troilus and Cressida, I., i., 235) Zdroj: Tamtéž, s. 158

⁶⁹ „the French crown“ – angl., Zdroj: SHAKESPEARE, William. Konec vše napraví [online]. Přel. Josef Václav SLÁDEK. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013

⁷⁰ Shakespeare, William. Hamlet [online]. Přeložil Josef Václav Sládek. 1. vyd. v MKP. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012, s. 162

⁷¹ „[...] was seriously ill with a disease which is easily cured by mercury when it is administered correctly, but fatal to the patient when he falls into unskilled hands.“ – vlastní překlad. Zdroj: ROLLESTON, J. D. Venereal Disease in Literature. British Journal of Venereal Diseases, s. 160

⁷² ROLLESTON, J. D. Venereal Disease in Literature. British Journal of Venereal Diseases, s. 149

věnovaná poněkud překvapivě malá pozornost. Toto téma však v několika svých dílech tematizoval G. de Maupassant, který se sám v roce 1877 syfilidou nakazil a také na ni zemřel.

Ve své povídce *Lůžko 29* Maupassant odkazuje na příběh patriotické prostitutky, která odmítla léčbu, aby mohla nakazit a zabít co nejvíce pruských vojáků. Hlavní hrdina, husarský důstojník Épivent, během svého pobytu v Rouenu navazuje vztah s krasavicí Irmou, oblíbenou u mužů. Je na svou milenkou neskutečně pyšný, těší ho, že mu všichni závidí. Se začátkem války je však nucen Irmu opustit a po návratu z války hrdina zjišťuje, že se Irma nakazila syfilidou.⁷³

Ačkoli se Maupassant ve svém příběhu vyhýbá podrobným popisům vzhledu pacientky, samotné prostředí nemocnice a drobné detaily jsou depresivní a ponižují lidskou důstojnost:

V tom útulku bídy, utrpení a smrti se od samého prahu cítil stísněný. [...] Šel po špičkách, aby nedělal hluk po dlouhých chodbách, kde se nesl fádni zápach plísňe, nemoci a léků. [...] Na dveřích stálo velkými písmeny: „Syfilis.“ Kapitán se zachvěl; potom cítil, jak se červená.⁷⁴

Maupassant popisuje odpor, který cítí společnost k tomuto typu pacienta prostřednictvím poznámek a reakcí postav (včetně doktora) na hrdinovu návštěvu nemocné milenky: „Nechal krasavce čekat chvíli ve své čekárně a pak mu vydal s chladným odsuzujícím pozdravem povolení.“⁷⁵ Maupassant nepopisuje symptomy nemoci do detailů, uvádí pouze obecné náznaky změn, ke kterým došlo od posledního setkání mladého páru. Popisuje účinek nemoci na krásu a zdraví mladé dámy: „V lůžku začal velký pohyb a objevil se obličej jeho milenky, ale tak změněný, tak unavený a hubený, že ji nepoznával.“⁷⁶ Hrdina příběhu, který byl předtím na milenkou pyšný, cítí stud a strach. Žena, která byla tak milovaná, už je jenom zdrojem nebezpečí a špíny: „Záchvěv strachu a odporu se objevil na důstojníkovi při pomyšlení na ten polibek.“⁷⁷

V okamžiku, kdy se hrdina dozví, že je Irma nemocná syfilidou, přestává k ní cítit soucit – neodpovídá na dopisy, které mu píše, skrývá před společností její nemoc, vymlouvá se před známými tím, že má zapal plic. Trvá to do té doby, než někdo dojde za lékařem a zjistí pravdu – hlavnímu hrdinovi se všichni začnou vysmívat. Obviňuje Irmu, pohrdá jí, přichází k ní před smrtí pouze na žádost kněze, utíká z nemocnice, abych mohl zapomenout na ten stud.⁷⁸

Mocným literárním ztvárněním šílenství typického pro poslední, terciární stadium nemoci, je další Maupassantova povídka *Horla* z roku 1887. Novela je sepsána formou zápisků z deníku trpícího zhoršujícím se šílenstvím hrdiny, který obviňuje ve svém utrpení

⁷³ ZAVGORODNJAJA, N. I. Sifilis v zerkale mirovoj literatury. vol. 3-4, 2010, str. 186-189

⁷⁴ MAUPASSANT, Guy de. *Vášeň a jiné povídky*. 1. souborné vyd. Přeložil Břetislav Štorm. Uspořádal Bohumil Neumann. Praha: Lidové nakladatelství, 1973, s. 25

⁷⁵ Tamtéž, s. 25

⁷⁶ Tamtéž, s. 26

⁷⁷ Tamtéž, s. 26

⁷⁸ Tamtéž, s. 27-30

neznámou „entitu“, jež, stejně jako syfilis, pochází z Nového světa. Je přesvědčený, že tato „entita“, již nazývá Horla, ho posedla, ničí jeho osobnost. V průběhu děje lyrický hrdina ztrácí vztah s realitou, je pronásledován společenskou nedůvěrou, je nucen zpochybňovat všechno, co vidí a vnímá. Snaží se odhalit původ svého utrpení, obviňuje sám sebe za to, že nechtěně přivolal tuto zlou sílu do vlastního domova.

Izolovaný ve svém domě se hrdina přesvědčuje v tom, že Horla má za cíl šířit svůj vliv po celém kontinentě a že se z něho stala jedna z mnoha budoucích obětí blížící se epidemie. Marně se snaží Horly zbavit, zapaluje vlastní dům v zoufalé snaze vyčistit se od tohoto poskvrnění. Když Horla zůstává nedotčena, uvědomí si marnost svého snažení a končí život sebevraždou, čímž se plně odevzdává svému šílenství.

Horla Maupassanta zachycuje nejen psychologické trápení postiženého člověka, ale i tematizuje jeho paranoidní myšlenky, izolaci a strach před tváří neviditelné, záluďné nemoci. Tím se povídka stává autobiografickou: Maupassant ji napsal krátce před tím, než sám sestoupil do syfilitického šílenství. Před smrtí trpěl progresivní paralýzou mozku⁷⁹, která ho postihla v posledním stadiu nemoci, a dva roky před svou smrtí byl prohlášen za šíleného. Tyto paralely přispívají k tragickému vyznění povídky.⁸⁰

2.1.2.6. Přelom 19. a 20. století

V anglofonní literatuře vznikající na přelomu 19. a 20. století A. Conan Doyle ve sbírce *Round the Red Lamp (Kolem červené lampy* – vlastní překlad, r. 1894) syfilis tematizuje ve 3 povídkách. Nejpůsobivější z nich je povídka *The Third Generation (Třetí generace* – vlastní překlad), vyprávějící o mladém muži, který se v den před svou svatbou dozvídá, že má dědičnou, vrozenou syfilis. Druhá povídka *By the Fireplace (U krbu* – vlastní překlad) přináší hrubou představu o příznacích progresivní paralýzy. Třetí povídka *The Surgeon Talks (Vyprávění chirurga* – vlastní překlad) podrobně popisuje příznaky tabes dorsalis. Je nutné zmínit, že se Doyle jako praktický lékař často se syfilis setkával.⁸¹

Na základě výše uvedených ukázek lze předpokládat, že syfilis v literatuře jakési místo měla – avšak místo docela skromné, většinou okrajové a zanedbatelné. Mnozí autoři, kteří syfilidu ve svých dílech zmiňovali, nemoc používali k zesílení pocitu nespravedlnosti, považovali ji za trest za hříchy a neopatrný způsob života. Syfilis v takových dílech měla zpravidla obraz značně metaforický. Nikdo se neodvažoval plnohodnotně a s chirurgickou přesností přenášet strašidelnou realitu na stránky literárních děl. Dokonce ani naturalisté se tolik neuchylovali k popisu všech nepříjemných, drastických detailů. Výjimky byly vzácné a spíše odkazovaly na psychickou devastaci, v níž je možné dohledat aluze na syfilidu.

Ve všech ostatních ohledech se autoři spíše snažili od tohoto „špinavého“, bolestivého tématu distancovat.

⁷⁹ ZAVGORODNJAJA, N. I. Sifilis v zerkale mirovoj literatury. vol. 3-4, 2010, str. 186-189

⁸⁰ CHOU, C. J., Syphilis and the Vampire Literature, The Proceedings of the 17th Annual History of Medicine Days, Calgary: University of Calgary PRISM Repository, 2008, s. 40

⁸¹ GOLOUSENKO, Igor Yu., MEDEVDEV, Konstantin I. Tema sifilisa v hudožestvennoj literature XVI-XX vv. 16.-20. století. Consilium Medicum, 2020, roč. 22, č. 7, s. 84-86.

2.2 Syfilis v českém umění a literatuře

2.2.1 Historie

2.2.1.1 Přelom 19. a 20. století a 1. republika

Na začátku 20. století bylo nakažení syfilidou stále poměrně běžné a společnost se snažila tuto situaci vyřešit. Kvůli tomu syfilis téměř plně přešla do rukou vědců a lékařů – v meziválečném období první republiky ve velkém nákladu vycházely texty, poučení, brožury o syfilidě dostupné pro veřejnost. Nehledě na lepší společenskou informovanost, syfilis stále nebyla přijatelná: zůstávala nemocí vyvolávající výhradně odpor. O syfilidě se nerado mluvilo a psalo, ale často se stávala tématem pomluv. Být syfilitikem znamenalo zničit svůj sociální život a často i přijít o kariéru. Existovaly případy, kdy bylo chybné obvinění využito jako prostředek ke zničení oponenta.

Jedním z takových případů byl skandál z roku 1926 spojený se jménem J. Stříbrného, poslance a exministra, a V. Klofáče, předsedy strany českých socialistů. Klofáč hledal způsoby, jakými by se mohl Stříbrného u vlády zbavit a v době, kdy Stříbrný byl v Paříži, rozhlásil po celé Republice, že má syfilis. Přidal k tomu ještě, že trpí syfilitickou paralýzou, a proto nemůže být zodpovědný za své činy a zůstat u politických rozhodnutí. Stříbrný po svém návratu ze zahraničí prošel lékařskou prohlídkou, a tak dokázal, že syfilidu nikdy neměl. Toto obvinění se však v mysli společnosti usadilo a výrazně urychlilo konec jeho politické kariéry.⁸²

Z toho plyne, že nákaza syfilidou ve společnosti představovala sociální stigma, a i malé podezření mohlo způsobit značné problémy v životě soukromém i politickém. Syfilis byla nebezpečná nejenom kvůli ničivému účinku, jež jedinci způsobovala, ale i kvůli tomu, jaký vliv měla na jeho společenské postavení.

2.2.2 Literatura

Literární kontext začátku 20. století se vyznačoval vznikem nových literárních směrů, které mohly sloužit jako přínosná půda pro zpracování závažných, odpudivých témat. Tento přínos nové doby však občas vyvolával u současníků kontroverzní postoje.

2.2.2.1. Intimní literatura od počátku 20. století

Na přelomu 19. a 20. století vstupuje do tehdejšího literárního kontextu literatura erotická, později téměř pornografická, jaká dosud nebyla veřejně přijatelná a společnosti dříve nevyhovovala. „Jako mi profesori filologie zhnusili klasické básníky, tak mi naše literatura disgustovala lásku. O ničem se tak nestydatě nelže jako o lásce v našich sentimentálních povídkách, cituplných novelách, produševnělých dramatech a psychologických románech,“ psal V. Hladík, český prozaik realistického a naturalistického zaměření, ve svém románu

---

⁸² MOTYČKA, R., režie. Průšvihy první republiky: Syfilis poslance Stříbrného (E01). Česko, 2018, 26 min.

Valentinovy ženy. Ve své době v českých zemích nebyl sám: „kolem roku 1900,“ píše D. Mocná, „už vůbec nešlo o kacírství, [...] a to zejména mezi mládeží, fascinovanou četbou moderních autorů.“⁸³ Právě Hladík začal v Česku pěstovat oddechovou erotickou četbu.

Čas na to byl ideální: dosavadní hodnoty se hroutily, existovala společenská tendence k provokaci a bourání existujících tabu. „Být moderní znamenalo také nebýt pruderní a hovořit bez ostychu o intimních polohách milostného vztahu“⁸⁴, pokračuje Mocná. Erotika začíná být dávána najevo: avšak docela opatrně, aby se modernější představy čtenáře plně nezhroutily. Erotika často nehrála hlavní roli, jenom se používala jako pikantní koření – avšak to byla zásadní proměna pro literaturu, která nebyla vždy pozitivně vnímána tím „prudernějším“ společenstvím. Kritika Hladíkovu cestu od realismu a společenského románu k erotice přijala negativně. „Progres“ to však nezastavilo – již v roce 1905 se v české erotické próze začínají objevovat mladí autoři s novými postoji. Tato próza však měla mnohem blíž k pornografii.⁸⁵

Intimní próza v Česku dosáhla kulminace svého vývoje těsně před vypuknutím první světové války – a najednou klesla natolik, že téměř vymizela. S nástupem války se umění přerodilo od pocitů jedince k problémům celku, a tak emoční, smyslná literatura klesla do nižších pater literatury a místo, jež po ní zůstalo, bylo zastoupeno literaturou válečnou a meziválečnou.

Další uvolnění přišlo až v 30. letech, kdy se erotická literatura zabydlela v českém kontextu jednodušším způsobem.⁸⁶ Lze předpokládat, že to souviselo to s mnohem menším rozsahem takové tvorby, ale zřejmě postavení intimní literatury v této době ovlivnil i meziválečný kontext.

Válečná tragédie vedla k úplné proměně společenských postojů, poválečná tematika a založení nového státu pravděpodobně přeměnilo společenské názory na více praktické a intimní literatura takové společnosti již tolik nevyhovovala. Tím méně mohlo společnosti vyhovovat tematické zobrazení „nemocí z lásky“, zejména syfilidy.

2.2.2.2 *Psychologická literatura od počátku 20. století*

Psychologická literatura, jež si klade za cíl zobrazovat člověka v nejednoznačnosti, v nejrůznějších stavech od nejsilnějšího emocionálního vzepětí až po nejhlubší propasti zoufalství, může sloužit jako vynikající nástroj pro vytvoření literárního obrazu. Lze předpokládat, že jde o ideální literární směr, v rámci něhož můžeme ukázat veškerou hloubku tragédie pomalé degradace, ke které vede smrtelná nemoc. Přestože psychologická próza počátku 20. století tento motiv občas využívala, jen velmi zřídka jej spojovala se syfilidou.

V eseji *Pojetí zla v českém psychologickém románu* D. Moldanová píše, že výchozím typem pro rozvoj psychologického románu v Československu 20. století je román *ztracených*

⁸³ Mocná, D., ed. Pokleslý secesní eros. In: Sex a tabu v české kultuře 19. století. Praha: Academia, 1999, s. 227

⁸⁴ Tamtéž, s. 227

⁸⁵ Tamtéž, s. 234

⁸⁶ Tamtéž, s. 235-237

iluzí.⁸⁷ Podle autorky, česká literatura přejala tento typ z literatury francouzské – s tím rozdílem, že v románu českém zbyly pozůstatky témat, které próza v této době, zaměřena na lidového čtenáře, reflektovala. Šlo zejména o kontrast venkovského prostředí a městského.⁸⁸ Romány tohoto typu v české literatuře často končí rezignací nebo smrtí hlavní postavy, občas plnou ztrátou romantických iluzí.⁸⁹

V 10. letech se příběh proměňuje. K. M. Čapkem-Chodem byla v jeho románu *Antonín Vondřejc* (1917-1918) posílena role postav epizodických – jejich příběhy se začínají vypravovat paralelně s osudy hlavního hrdiny, jehož postoje musely být konfrontovány s ideály jiných lidí.⁹⁰ Podoba psychologického románu se proměnila pod tlakem objevů psychoanalýzy. Jedním z prvních románů postavených na psychoanalýze, se stal *Žalář nejtemnější* (1916) autora I. Olbrachta.⁹¹ „Proměnila se i dobová mentalita,“ tvrdí Moldanová, „umění se soustřeďuje na vypjaté okamžiky lidského života, zpochybňuje koncepci člověka jako determinované svým prostředím bytosti, uplatňuje se motiv iracionálního osudu.“⁹²

Období vzepětí však po 10. letech kleslo, psychologický román se dostává spíše na okraj literatury. Znovuobjevení žánru přichází v 30. letech v návaznosti na záměr najít základ pro pohled objektivnější, který je adekvátnější psychice dobového člověka. Tento základ poskytla psychologické próze hlubinná psychologie, jež byla v Československu tohoto období značně studovaná a obecně akceptovaná.⁹³ Specifický obraz tehdejší psychologické literatury dotvářela nová dorůstající generace autorů, jejichž dětské zážitky a postoje byly výrazně ovlivněny první světovou válkou. Za těchto okolností dospívá i literární talent Jaroslava Havlíčka, jehož dílo, jež se i „v kontextu své doby zjevuje jako fenomén dosti ojedinělý“⁹⁴, můžeme na poli psychologického románu spravedlivě považovat za jedno z nejpůsobivějších.

2.2.2.3 Česká literatura – zmínky o syfilidě

Nedostatečné pokrytí této problematiky v literatuře neznamená, že ve 20. a 30. letech, ani obecně v celém minulém století, o syfilidě nikdo nepsal. Nesetkáme se však s žádným rozsáhlým dílem ani zjevnou tematizací: umělci, kteří se s touto nemocí osobně potkali, měli spíše tendence k sebelítosti, ostatní ji využívali jako prostředek k provokatérství nebo ilustraci „hnusu a špíny“ života. Například V. Dyk, patřící ke generaci „buřičů“, ve svém románu *Počátky* (1919) píše, že „jeden junák z Kobylis ulovil tenkrát syfilis“ ale tato zmínka má daleko od hlavního motivu díla, vystupuje pouze jako malý provokatérský detail.

---

⁸⁷ Moldanová, D. Pojetí zla v českém psychologickém románu. In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 28

⁸⁸ Tamtéž, s. 28

⁸⁹ Tamtéž, s. 28

⁹⁰ Tamtéž, s. 29

⁹¹ Tamtéž, s. 31

⁹² Tamtéž, s. 30

⁹³ MUKAŘOVSKÝ, J.: Dějiny české literatury IV, VICTORIA PUBLISHING a. s.: Praha, 1995, s. 397

⁹⁴ FULKA, J.: Fascinace neviditelností. Studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka, TOGGA: Praha, 2009, s.

Doboví autoři se typicky nevěnovali takovým „nevkusným chorobám“ jako syfilis do hloubky, spíše je využívali jako prostředek k vyjádření vlastních pocitů, k zesílení děje, ke zvýšení kontrastu mezi špatným a nemravným na jedné straně a dobrým a pro společnost prospěšným chováním na straně druhé. Téma bylo považováno za nepříjemné, „neumělecké“, špinavé a nízké – o syfilidě a nemocných, již jí podlehlí, šlo žertovat v básních, ale málokdo se k tomuto tématu chtěl postavit seriózně. Syfilis, stejně jako ve všech přechodných obdobích, především budila v lidech odpor a strach. Výjimky by se našly, ale byly víc typické spíš pro literaturu světovou než českou. Zároveň autoři, kteří se tohoto tématu nejméně báli, měli často hlubší lékařské poznatky, například M. Bulgakov v *Zápisích mladého lékaře* (povídka *Hvězdný roj*) popisuje syfilis zcela detailně.

Syfilis někdy zaujímala epizodní roli společenského strašáka a sloužila jako nástroj pro vykreslení nešťastných osudů a zničených životů. V tomto rozsahu se o syfilidě zmiňuje František Gellner, anarchista, provokatér a satirik, například v *Písni zhyralého jinocha*⁹⁵:

*Nezemru já od práce,
nezahynu bídou,
nezalknu se v oprátce,
skončím sifylidou.
Nezemru já u holky
ani na silnici.
Zemru volky nevolky
klidně v nemocnici.
Nezískal jsem za živa
lásky skutky svými.
Jeptiška jen šedivá
oči zatlačí mi.
Nad mou mrchou stáhne klaun
tvář svou smutnou masku:
„Zemřel tady vilný Faun
na nešťastnou lásku.“*

Gellner, do jehož bohémského životního stylu a ve své době skandální poezie by takový „hnus a špína“ mohly zapadnout, se podrobnějšímu popisu nemoci příliš nevěnuje. Syfilis ve své tvorbě zmiňuje, ale spojuje ji se svou depresí a sklíčeným stavem, nedělá z toho veřejné provokatérské vystoupení, utápí se v sebelítosti.

Lze si toho povšimnout i v básni *Epilog* ve sbírce *Po nás ať přijde potopa*:

(...)
*Čekal jsem vášně, jež by sopkou vřely,
a vysílení, která zabíjí.
Mdlobu a hnus mně láska vstříkla do žil,
lítost, již marně ironizuju.*

⁹⁵ Nevycházela v žádné oficiální sbírce, patří k básním z jeho pozůstalosti. Dostupné z: <https://www.cesky-jazyk.cz/citanka/frantisek-gellner/pisen-zhyraleho-jinocha-basne-z-pozustalosti.html#axzz8uJi3OZIW>

*Svatebních nocí, jež jsem kdysi prožil
v svých předrážděných snech, teď lituju.
Se srdcí závoj nekles pod mou rukou,
jen sarkasmy se v slovech zablýskly.*⁹⁶

(...)

Celou básní se prolíná několik zklamání – ze života, ze společnosti a primárně – z lásky. Pohrdává tím, co pro něj bylo podstatou jeho tvorby: dostupnými ženami, alkoholem, nočním lehkým životem, uvádí, že láska a naděje nepřinesly do jeho života nic dobrého, naopak, že ho zničily. Gellner tady do jisté míry svých činů lituje. Syfilis tomu pravděpodobně byla příčinou, ale autor tematizuje pouze svoje morální výčitky, ozdobuje to vnitřní reflexí a nijak nepokračuje v líčení dopadů nemoci na organismus. Báseň je líčena jako poslední ve sbírce, a proto je velice umělecky působivá, je jakýmsi shrnutím, výsledkem života.

Tendenci využívat syfilis jako prostředek k rychlému zničení života postavy a vysvětlení důsledků neopatrného nebo nemravného chování částečně najdeme i v románu F. Šrámka *Stříbrný vítr* (1910). Syfilidou onemocní Zach, přítel hlavní postavy Jeníka. Následky jsou pro něj katastrofické: je vyloučen ze školy a je odmítnut společností. Jeník nejenom přichází o kamaráda, ale je i nucen uvědomit si, jakou cenu by mohl i on za některé své činy zaplatit.⁹⁷ Román Šrámka pěkně vystihuje životní iluze a jejich bolestivou ztrátu, ale ani toto dílo se podrobněji nevěnuje popisu syfilis

Dalším českým autorem, který byl syfilidou osobně zasažen, je básník V. Houdek. Vědomý si své nemoci a blížícího se osudu, napsal několik básní s hutnou aluzí na syfilis. Podobné motivy v nejhojnějším počtu dohledáme například ve sbírce *Vykvetly blíny* v části s názvem *V troskách chrámu*. Opakovaně se zde v básních objevují jed, mrzáctví, růžové skvrny na těle (zmínka o „krvavých růžích na hrudi“ – *Stafáž vášně*, které mohou odkazovat na jeden ze zásadních symptomů – syfilitickou vyrážku), paranoia – častý doprovázející příznak neurosyfilidy atd.⁹⁸

Postava Houdka je zajímavá i tím, kolik shod můžeme dohledat mezi jeho osudem a osudem Pavla Maliny, „Havlíčková syfilitika“ z *Petrolejových lamp*, který bude ještě hlavním tématem dalších kapitol naší práce. Houdek byl v únoru roku 1902 byl převezen do Královského českého ústavu pro choromyslné v Praze s diagnózou progresivní paralýzy, což je pozdní neurologický následek neléčené syfilidy.⁹⁹ P. Paulus píše:

„Také děj románu se odehrává na samém přelomu století, také Malina byl důstojníkem v rakousko-uherské armádě, narodil se jen o čtyři roky dříve než Houdek, také Malina se oženil

⁹⁶ GELLNER, F. Po nás ať přijde potopa! [online]. V MKP 1. vyd. Praha : Městská knihovna v Praze, s. 43

⁹⁷ KOTŠMÍDOVÁ, A. Romány deziluze a zrání. The novels of disillusion and maturing. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy, 2011. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Marie Mravcová, CSc., s. 76-77

⁹⁸ PAULUS, P. Vladimír Houdek. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2015. Bakalářská práce. Vedoucí práce: PaedDr. Luboš Merhaut, CSc, s. 38

⁹⁹ Tamtéž, s. 9

krátce před viditelným propuknutím své nemoci, a také Malina byl v závěru svou manželkou odveden do ústavu pro choromyslné. Podobnost však neznamená, že by byl Houdek předlohou postavy Pavla Maliny, ale spíše že šlo v té době o jakýsi opakující se jev“.¹⁰⁰

Další zajímavou postavou je P. Leppin, významný představitel německé novoromantické bohémy v Praze, básník, prozaik a dramatik. Celé jeho dílo bylo silně ovlivněno pražskou atmosférou přelomu 19. a 20. století, rád odhaloval tajemství města, zkoumal jeho lákavá kouzla. Prahu neopustil ani za časů nacistické okupace, byl vězněn na Pankráci, potom propuštěn, ale jeho zdraví se jenom zhoršovalo. Přispěla k tomu i syfilis, kterou byl nakažen, ničila ho psychicky i fyzicky. Zemřel v roce 1945 a až z jeho pozůstalosti byl vydán poslední román *Blaugast*, autobiografická studie člověka, jehož osobnost postupně ničí syfilis.¹⁰¹ Román vyšel v němčině a česky nebyl dosud přeložen – možná i proto patří Leppin v českém kontextu mezi autory zcela zapomenuté.

Výš uvedené příklady dávají najevo, že téma syfilidy se v literatuře objevovalo i před románem Havlíčka *Petrolejové lampy*. Nelze však mluvit o nějakém chladnokrevném, detailním uměleckém zpracování. Syfilis, rozšířená, častá nemoc nebyla příliš lákavým tématem ani pro největší provokatéry. Zmínky o ní jsou buď žertovné, nebo krátké a tragické, případně mají do jisté míry formu pokání – určité společenské znechucení, silný odpor, který byl syfilitiky vyvoláván, zřejmě přispěly k tabuizaci tohoto tématu ve veřejném prostoru. Nelze si pak nevšimnout, že Havlíčkův román se výrazně odlišuje od jiných zmíněných autorů. Přistupuje k velmi podrobnému popisu syfilitika, jeho utrpení a degradace, nabízí detailní popis nemoci tak, jak ji vnímalo jeho okolí. Sám autor v díle chybí, události popisuje nezaujatě, bez zjevného promítání svého vlastního postoje. Havlíček nespojuje utrpení Pavla Maliny se svým vlastním utrpením a román není věnován jeho osobním trápením, ale velmi pečlivě popisuje tragédii postav románu, které byly nuceny se s tímto setkat.

V některých ohledech skutečně tabu boří: ne proto, že by jako první mluvil o „hrůzu nahánějící“ smrtelné nemoci a odhaloval její „odporná“ tajemství, ale proto, že s jemným psychologismem a lékařskou pečlivostí ukazuje, jak syfilis vypadá pro společnost a jak destruktivně ovlivňuje životy. V Havlíčkově románu se o syfilidě mluví v obchodech, na návštěvách, v hospodách a na ulicích, mluví se o ní mezi příslušníky všech společenských vrstev. Neignoruje ani morální ani fyzickou stránku nemoci, dává do románu všechnu až odpudivou realističnost, o která si mohla tehdejší společnost myslet, že na stránky literárních děl nepatří. Píše o životě, píše o lidech, řeže duše a realitu skalpelem jako chirurg tělo. Žádné další literární dílo, a tím spíše román, tak podrobně zpracovávající syfilis a její dopad na lidské osudy v české literatuře 20. století jednoduše neexistoval a můžeme tak tvrdit, že v tomto měl Havlíček doopravdy jakýsi zakladatelský počin.

---

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 10

¹⁰¹ KAREVOVÁ, D. Tajemná atmosféra Prahy a pražští němečtí autoři. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra české literatury, 2006. Diplomová práce. Vedoucí práce: PhDr. Anna Stejskalová.

3 Jaroslav Havlíček – zájem o psychiku člověka

„Dílo má mít nějaký smysl. Musí se pevně opírat o zem a mířit k nějakému slunci.“

Úsilí o vytvoření živého člověka v literárním díle

Jaroslav Havlíček. Nevydaný esej

3.1 Jaroslav Havlíček – rozporuplná bytost

3.1.1 Biografie a kořeny tvorby

Jaroslav Havlíček se narodil 3. února 1896 v Jilemnici v Podkrkonoší, byl mladší ze dvou synů učitelské rodiny. U otcových rodičů v Hrabačově poznával „rázovitost podkrkonošského lidu“. I později příbuzenské vztahy a maloměsto, v němž vyrůstal, pro něj znamenaly bohatý zdroj inspirace. V dětství prodělal několik nemocí, které patřily k nejzávažnějším zážitkům jeho života, výrazně ovlivnily jeho povahové sklony a poskytly další „neutichající“ zdroj tvůrčí inspirace.

Rád maloval, chtěl se stát malířem, ale praktické záměry rodičů zvítězily, a tak po maturitě na jičínské reálce (1913) absolvoval kurz při obchodní akademii v Chrudimi (1914).¹⁰² V roce 1919 absolvoval odbor obchodních věd při Vysoké škole technické v Praze a stal se úředníkem devizového oddělení Živnobanky.¹⁰³ Nemohl si kvůli rodině dovolit z tohoto zaměstnání odejít, i když byl z profese úředníka vyčerpaný – mezi jeho povoláním a spisovatelstvím navždy zůstal nepřekonatelný rozpor.¹⁰⁴ Své pocity vykládá v povídce *Prodavač času*, již sám pokládal za plnohodnotné zobrazení svého vnitřního konfliktu: „Má neprodaná neděle. Jaká vzácnost! Sním o ni celý týden, avšak neděle — vždycky mne zradí. V sobotu ještě vidím v obrazech, v neděli už šílím chvatem. Co neudělám dnes, neudělám nikdy!“¹⁰⁵

Psaní pro Havlíčka bylo smyslem života, jeho naplněním. Psal každou volnou chvíli svého času: „Nepřeháním, nepřebarvuji. To je můj vnitřní život. Píši, jak mohu, píši, jak umím, abys rozuměla. A taky trochu proto, abych to sám sobě pověděl. Píšu-li, píšu pro Tebe i pro sebe. Píšu pro nás. Jak bych to lépe řekl? Žiji v tom psaní“, píše své budoucí manželce Marii Krausové v roce 1918.¹⁰⁶

Rozhraní historických epoch, na němž se odehrával Havlíčkův život, ovlivnilo jeho literární směřování. Zcela zásadním symbolickým mezníkem v jeho životě byl prožitek první světové války, již zakusil v mladém věku. Zařadil se tak mezi příslušníky předválečné

¹⁰² RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 13

¹⁰³ HAVEL, R. a OPELÍK, J., red. Slovník českých spisovatelů. Praha: Československý spisovatel, 1964, s. 139

¹⁰⁴ RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 18-19

¹⁰⁵ RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 17

¹⁰⁶ MLISOVÁ, N. Člověk na rozhraní: (příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka). Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, s. 25

generace, která se rodila těsně na sklonku 19. století a během války teprve vcházela do aktivního života.¹⁰⁷

Byl to velmi produktivní spisovatel, psal romány, povídky, v mladém věku se přiklonil i k lyrice – ta „ho lákala možnostmi bezprostředně vyjádřit psychiku svého já“, ale zároveň pro něj nebyla uspokojivá.¹⁰⁸ Současně s básnickými pokusy vznikají traktáty a eseje, jejichž hlavním smyslem byl pokus o výklad postavení člověka, vlastního já, ve světě. Spisovatelský talent lze vysledovat i v jeho dopisech, válečné korespondenci.¹⁰⁹ Nikdy se nevyhýbal tvůrčí příležitosti, naplňoval tak svůj „sklon k epické objektivizaci vlastního já“, rozdvojenost svého života.¹¹⁰ Obracel se i k autobiografickým prvkům, své zkušenosti využíval široce, často a intenzivně v takové míře, kterou najdeme jenom u malého počtu českých autorů.

Postavy Havlíčkových děl, jejich emoce a zážitky nikdy nebyly pouhým spisovatelským výmyslem. Havlíček je tvrdě stavěl na životních zkušenostech svých či osob ze svého okolí. Platí to nejenom pro ohromující zážitky jeho vlastního života – motivy smrti, války, nemocí psychických a fyzických, ale i pro zdánlivé maličkosti: do *Neviditelného*, svého druhého velkého románu, spisovatel vkládá vlastní datum narození: „Kalendář nad mou hlavou ke mně promlouvá známým hlasem, hlasem přechajícího času [...] Třetí únor. Veliká černá trojka se sraženou hlavou. Nepřipadá nikomu z vás trojka jako číhající, zlé zvíře?“¹¹¹

Zásadní umělecký zájem o autobiografičnost, touha k reflexi přes nejspolehlivější látkový zdroj – vlastní život s jeho rozmanitostí a případně nesrovnalostí a jemné vnímání světa kolem výrazně přispěly k vytvoření kruhů Havlíčkových literárních motivů. Rumler k tomu uvádí: „Pro tvůrčí typ Havlíčkův je pojetí tvorby jako vnitřního životopisu sverchované důležité, určující. Autobiografické prvky slouží Havlíčkovi jako východisko.“¹¹²

Často věnoval svá díla svým nejbližším – například román našeho hlavního zájmu, *Petrolejové lampy*, byl věnován jeho otci.

3.1.2 Motivy Havlíčkovy tvorby, autorův styl a literární směr

Už na začátku století byla centrem pozornosti mezi autory psychologických románů ztracených iluzí lidská individualita ve své rozmanitosti a obtížné uchopitelnosti. Podobný myšlenkový plán se promítl i do prózy Havlíčka, který medituje ve svých pracích nad základními otázkami lidského bytí – *Kým jsem? Proč existuji? Jak mám dále žít?* Havlíček tyto problémy hodnotí jako existenciální problém každého jednotlivce a poukazuje na jejich neuchopitelnost.¹¹³

---

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 25

¹⁰⁸ RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 38

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 38-39

¹¹⁰ Tamtéž, s. 39

¹¹¹ HAVLÍČEK, J. Neviditelný [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2015, s. 8

¹¹² RUMLER, Josef: Epik Jaroslav Havlíček, Československý spisovatel: Praha, 1973, s. 31

¹¹³ MLISOVÁ, N. Ta třetí. In: DVORÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 103

Talent Havlíčka pro vyprávění se ve mnohem projevuje „smyslem pro konkrétnost sociálního prostředí i citlivou analýzu lidského nitra“.¹¹⁴ Lze říct, že jde o charakteristické rysy Havlíčkovy tvorby. V české literatuře 30. let vystupuje jako „analytik lidských povah, pokřivených nezdravým, tíživým prostředím maloměšťáckých rodin a zmítajících se touhou po úniku“.¹¹⁵

Josef Rumler nazývá Havlíčka „epikem retrospektivy“.¹¹⁶ Tato vlastnost se projevila zejména při formulaci jednoho ze základních okruhů jeho tvorby – krajiny dětství. S tímto motivem je u Havlíčka často propojeno téma volnosti, ojedinečnosti a individualismu, zejména u postav z maloměstské společnosti, se kterou hlavní postavy musejí bojovat o právo na vlastní svěbytnost. O to usilovala i Štěpánka Kiliánová, která se svou „nehezkostí, hlučností“ a autenticitou nebyla společností nikdy přijímána.

Jedním z nejpozoruhodnějších Havlíčkových motivů je motiv smrti, jenž je těsně spojen s motivem nemoci. Je to zviditelněno již v *Petrolejových lampách*, jejichž děj začíná popisem hřbitova a citátem z dětské říkanky, autorem neocitované: „Kde jsou ti páni? Na hřbitově zakopáni“, a valná část příběhu je postavena na tématu člověka a jeho smrtelného údělu.

Bez ohledu na to je smrt u Havlíčka spíš součástí tematizace lidského života celkově. Důležitou součástí tohoto motivu je to, že smrt jedince je téměř vždycky ukázána přes reakci jeho pozůstalé rodiny. Tematizuje tak ne samotnou smrt člověka, spíš její dopad na jeho blízké. Tak se celým dějem *Neviditelného* prolíná smrt Cyrila Hajna¹¹⁷ a v novele *Synáček* příběh Toníka Skály začíná předčasnou smrtí jeho otce, pokračuje smrtí jeho známých a blízkých a končí smrtí jeho samého.¹¹⁸ V *Petrolejových lampách* se smrt stavitele Kiliána stává pro hejtmana Malinu osudovou ránou a reprezentací jeho budoucnosti. Hejtman je na začátku pyšný na své vítězství, končí však emocionálním rozrušením, neboť pochopí svůj vlastní osud. Tato scéna je jednoznačným vítězstvím smrti – ať už kvůli Kiliánovi v hrobě nebo kvůli případu Pavla Maliny, který se rozkládá za živa.¹¹⁹

Kvůli svému zájmu o co nejvyšší „životnost“ postav bývá Havlíček často řazen mezi naturalisty a pokračovatele literární tradice Čapka-Choda. Rumler však nesouhlasí: „Havlíčková návaznost na naturalistickou tradici bude [...] kritikou zveličována, avšak přece jen postupně správněji chápána, jakmile začne v povědomí převažovat fakt Havlíčkovy příslušnosti ke generaci, jež byla poznamenána společným hlubokým prožitkem z mládí, které krystalizovalo v otřesných letech první světové války a v letech nadšení i rozčarování po ní.“¹²⁰ Neodmítá tedy kompletně Havlíčkovu příslušnost k naturalismu, ale podotýká, že

¹¹⁴ HAVEL, R. a OPELÍK, J., red. Slovník českých spisovatelů. Praha: Československý spisovatel, 1964, s. 140

¹¹⁵ Tamtéž, s. 140

¹¹⁶ RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 9

¹¹⁷ MLISOVÁ, N. Člověk na rozhraní: (příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka). Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, s. 142-143

¹¹⁸ Tamtéž, s. 154

¹¹⁹ Tamtéž, s. 172

¹²⁰ RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 123

Havlíček má mnohem blíže k Vančurovi než k realistům.¹²¹ Mimoto se objevují v jeho tvorbě principy romantismu, ale tuto romantičnost využívá k dotvoření své realistické metody.¹²²

3.2 Havlíček a tematizace nemoci

Bártová píše: „Rodinné prostředí a lidské vztahy vůbec jsou v Havlíčkových prózách velmi často poznamenány nemocí, která přichází buď náhle a nečekaně, nebo zvolna, krůček po krůčku. Ať už se jedná o nemoc fyzickou nebo psychickou, vždy naruší určitý zavedený pořádek, bortí představy a sny, a to nejen sny lidí touto chorobou přímo stížených, ale i lidí jim blízkých.“¹²³ Tento opakující se motiv – nemoc, jíž se nelze bránit a proti ní bojovat, se prosadil v mnoha Havlíčkových dílech a objevil se, tak či onak, téměř v každé z jeho velkých prozaických forem.

Takový zájem o lidskou bytost, marně vzdorující proti svému vlastnímu já – rozpadajícímu se, zasáhnutému neodolatelnou degradací, ať už fyzickou nebo mentální, je pro Havlíčkovu tvorbu charakteristický. Povahy i životní osudy Havlíčkových hrdinů tradičně bývají nositeli rysů jeho osobnosti a tento strach z nemoci a smrti je pro Havlíčka charakteristický. Marie Havlíčková, autorova manželka, to ve své próze *Jarda* potvrzuje: „Příliš pozoroval sebe, svůj zdravotní stav, běžné nemoci dětí ho děsily, trápil se starostmi o staré rodiče, žijící v dáli...“¹²⁴

Součástí tematizace nemoci, stejně jako u motivu smrti, je Havlíčkův důraz na příbuzné a jejich vztahy, které jsou průběhem nemoci a jejím dopadem na jejich život zasaženy. Tragédie blízkého nemocného nikdy s jeho smrtí nekončí, ačkoli mohou cítit jakousi úlevu, když před tím přišli kvůli nemoci blízkého o životní klid a pořádek.¹²⁵

Motiv nemoci, zejména nemoci psychické, se objevuje v následujících dílech:

3.2.1 *Petrolejové lampy*

Petrolejové lampy jsou prvním Havlíčkovým psychologickým románem. Byl vydaný v roce 1935 pod romantizujícím názvem *Vyprahlé touhy* ve snaze přizpůsobit dílo zatím neznámého autora širokému publiku. Sám autor byl s tímto názvem nespokojen, a tak mu dobré pocity z práce na prvním románu o něco oslábly. Román byl plánovaný jako první z cyklu povídek o maloměstečku Jilemnice a z autorových deníků a korespondence víme, že Havlíček měl i náměty k druhé, třetí části cyklu, které však nestihl dopsat.¹²⁶

Petrolejové lampy jsou románem, který se plnohodnotně věnuje jedné osobě – Štěpánce Kilianové, dceři stavitele. Román poskytuje hluboký vzhled do jejího života,

---

¹²¹ Tamtéž, s. 136

¹²² Tamtéž, s. 151

¹²³ BÁRTOVÁ, J.: „Nemoc a smrt – na scénu!“ In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 107.

¹²⁴ Tamtéž, s. 107

¹²⁵ Tamtéž, s. 107

¹²⁶ RUMLER, J. Epik Jaroslav Havlíček, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 115

sledujeme ji od narození až po smrt – ne její vlastní, ale manžela hejtmana Pavla Maliny, za něhož se provdala, aby naplnila svůj „ženský osud“. Už v tomto prvním románu se objevují náznaky Havlíčkova hlubokého zájmu o živého, komplexního člověka, ale již zde tuto „životnost“ zdůrazňuje prostřednictvím jejích přímých protikladů – smrti a nemoci. Román je vystaven na protikladech, na odlišnostech Štěpánky od jejího okolí: nejprve její nezávislá povaha a emancipovanost vedou ke konfliktům s prostředím, prostorem a zvyky maloměsta Jilemnice, později se zdrojem rozporů a nespravedlivosti stává její energická láska k životu – úplný protiklad jejího umírajícího manžela, který postupně propadá syfilitickému šílenství. Průběh nemoci je zde líčen podrobně, z fyzické i psychické stránky, nevyhýbá se odpudivým detailům. „Kdyby byl tento román proveden skutečně na jevišti, a to do všech drobných detailů, nejen divák by opustil divadlo před koncem,“¹²⁷ píše Bartová.

Kritikou nebyl tento román kvůli sklonku k již pokleslému naturalismu, k němuž byl Havlíčkův román zařazován, plně pochopen, ale jeho povahokresba byla přijata velice kladně.¹²⁸

3.2.2 *Neviditelný*

Neviditelný je rozsáhlý román Havlíčka z roku 1937, s nímž autor již plnohodnotně a jednoznačně vstoupil do kontextu české literatury.¹²⁹ Celým románem prolíná motiv šílenství, které „spočinulo na rodině maloměstského mydlářského továrníka Hajna a vyřazuje ze života postupně jeho bratra, dceru Soňu, a nakonec i vnuka“.¹³⁰ Nemoc hlavního hrdiny mu bere všechno, co v jeho životě zbylo. „Odnáší do zákulisí všechny jeho sny, všechna přání, nenechá mu nic, po čem toužil, a navíc je tímto ubohým ‚nic‘ svazován, spoután, stává se jeho sluhou, jeho vězněm“, píše Bártová.¹³¹

Podle Rumlera si Havlíček, který byl „mylně prohlašovaný za dědice naturalistického pesimismu K. M. Čapka-Choda, mylně vítaný do literatury jako nový mistr starých fantómů“ tímto románem vysloužil u kritiků větší sympatie a přiznání svébytnosti svého literárního díla.¹³²

3.2.3 *Helimadoe*

Helimadoe, poslední dokončený Havlíčkův román je jakousi vzpomínkou autora na své dětství a dobu dospívání. S tím, že Havlíčkovy dětské nemoci patřily k jeho zážitkům nejzávažnějším, obraz hlavního hrdiny studenta Emila, který je slabý na zdraví a zároveň do

---

¹²⁷ BÁRTOVÁ, J.: „Nemoc a smrt – na scénu!“ In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 107.

¹²⁸ RUMLER, Josef: Epik Jaroslav Havlíček, Československý spisovatel: Praha, 1973, s. 120

¹²⁹ RUMLER, Josef: Epik Jaroslav Havlíček, Československý spisovatel: Praha, 1973, s. 123

¹³⁰ Tamtéž, s. 128

¹³¹ BÁRTOVÁ, J.: „Nemoc a smrt – na scénu!“ In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 108

¹³² RUMLER, Josef: Epik Jaroslav Havlíček, Československý spisovatel: Praha, 1973, s. 133

jisté míry hypochondrický, vyznívá v románu podstatně autobiograficky.¹³³ Hned po tom, co se stěhuje s rodinou do maloměsta, podlehne zápalu plic, a tak se ocitne v domácnosti u lékaře Hanzelína a jeho pěti dcer.

V *Helimadoe* nemoc čtenáře a všechny hlavní postavy pronásleduje. Pokud nejsou samy nemocné tak jako Emil, jsou ke stálému kontaktu s nemocí nuceny, tak jako dcery doktora Hanzelína, kterých je nutí k práci ve své domácí ordinaci. Nemoc se „vtrhává na scénu hned ve druhé kapitole, ona je vstupenkou do rázovitého světa doktora Hanzelína, je příležitostí ke strukturní mikroanalýze rodinných vztahů.“¹³⁴

I v *Helimadoe* je kontrast zdraví a nemoci kruciólní, může být dokonce považován za ústřední motiv díla. Došlo však k jedné zásadní proměně – sám hlavní hrdina sice není zdrav, jeho nemoc ale není fatálně smrtelná, tím pádem jeho samého tolik nezatěžuje, jako to bylo u nemoci a šílenství Hajnovy rodiny, nebo dokonce u Pavla Maliny. Drastické, smrtelné případy jsou spíš záležitostí Hanzelinových pacientů, jejichž život vede občas k lítosti nebo slouží jako jakési varování.

Jedním z příkladů podobného varování je návštěva ordinace syfilitickou ženou, vyvolávající u doktora, Emila a jeho dcer nesnesitelný odpor. Po jejím odchodu přetvoří doktor Hanzelín její příběh na ponaučení pro děti, především pro Doru, toužící po velkém světě a možnosti utéct z maloměsta: „Měla jsi viděti její tvář. Tak vypadá dobrodružství narub.“¹³⁵

V *Helimadoe*, stejně jako v *Petrolejových lampách*, je nemoc symbolem. Hejtmanova syfilis v *Petrolejových lampách* symbolizuje jeho nespořádaný život, zároveň je však antisymbolem kontrastujícím se Štěpčínou životností a živočišností. V *Helimadoe* je nemoc především symbolem-varováním před nebezpečím „velkého světa“, který se rozprostírá daleko za hranicemi malého klidného městečka.¹³⁶

3.2.4 *Kalvach*

V Kalvachovském cyklu skládajícím se ze 7 próz je souvislost mezi tvorbou a životem spisovatele nejvýraznější. Pro každou povídku najdeme zdroj inspirace ve spisovatelově rodině či okolí. Neplatí to však pro samotnou hlavní postavu Jana Kalvacha, který je spíš dílčí, negativní polohou autorova já: Kalvach je bankovní úředník, manžel, má dvě děti a nedokáže se důstojně vyrovnat se žádnou z uvedených rolí.¹³⁷ S jeho postavou Havlíček znova prožívá různá období svého života, avšak sám sebe s postavou spíš konfrontuje.

---

¹³³ Tamtéž, s. 21

¹³⁴ NOVOTNÝ, J., FULKA, J. Fascinace neviditelností. Praha: Togga, 2009, s. 100

¹³⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Helimadoe* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2015, s. 128

¹³⁶ Tamtéž, s. 100

¹³⁷ RUMLER, J.: Epik Jaroslav Havlíček, Československý spisovatel: Praha, 1973, s. 29

I zde se nevyhýbá pro něj podstatnému motivu smrti – v první povídce *Svatá noc* umírá syn Kalvacha, v povídce *Poutník v mlze* umírá Kalvach sám. Závažnost těchto popsáním událostem dává to, že pro Havlíčka to bylo jeho poslední dokončené dílo.¹³⁸

3.2.5 *Synáček*

Synáček je Havlíčkovou novelou, vyprávějící příběh vedlejší postavy *Petrolejových lamp*, Tonika Skály, který ještě v dětství získal tuto přezdívku. Podstatná část novely se věnuje smrti, jež se v každé kapitole dotkne některé z postav. Smrt je něco, s čím se Synáček setkává od momentu, kdy se narodil jako pohrobek¹³⁹. To je v podstatě jediná smrt jeho života, která se odehrává dosti nečekaně – opilý otec spadl do vlastního lomu, což zásadně ovlivnilo další život jeho pozůstalého syna. Jinak nemoc a smrt nevstupují do jeho života nečekaně, což například můžeme vidět na příkladu mladé Markétky, která pomalu přichází o sílu nemoci vzdorovat a umírá. Umírá mu babička, umírají nejbližší přátelé, umírá Markétka, kvůli jejíž smrti se Synáček uzavírá do sebe a podléhá sebedestruktivnímu chování. Nakonec umírá i Synáček sám.¹⁴⁰ Nevyhnutelnost osudu plná pochopení blízcího se konce je v této Havlíčkově novele dána najevo pravděpodobně nejvíc ze všech jeho větších prozaických forem.

V Havlíčkově próze je často pravdivě a nestydatě zobrazovaná složitost lidského chování, která byla často zasáhnutá a zničena životem, chorobou či podmínkami, kvůli kterým se tato komplexita zjednodušuje na osobnostní rozpad. Nejlépe je to možné vidět na postavě Pavla Maliny, jemuž bude věnována následující kapitola.

---

¹³⁸ BÁRTOVÁ, J.: „Nemoc a smrt – na scéně!“ In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 111

¹³⁹ Narodil se už po smrti svého otce.

¹⁴⁰ BÁRTOVÁ, J.: „Nemoc a smrt – na scéně!“ In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 107

4 Případ Pavel Malina

4.1 Pavel Malina a jeho osud

Hejtman Pavel Malina je jednou z hlavních postav románu *Petrolejové lampy* a hraje důležitou roli v celém příběhu. Očima hlavní hrdinky Štěpánky a vedlejších postav příběhu se čtenáři ukazuje začátek jeho života plný nadějí a jeho neslavný a tragický konec.

4.1.1 Pavlovo mládí a první dojem na čtenáře

Poprvé Pavla pozorujeme ještě v dětství během společných her se starším bratrem Jeníkem a sestřenicí Štěpánkou. Vnímáme ho jako typického kluka-venkovana, jenž se společně se svým bratrem díval „na městskou sestřenicí jaksepatří spatra. Také s jistým ostychem venkovanu.“¹⁴¹ Přátelství se Štěpánkou mu na začátku nevyhovuje, nezajímá se o její společnost, což je dáno velkým věkovým rozdílem a odlišným sociálním životem. Pavel však byl štedřejší než jeho bratr: „Jan byl skoupý, nikdy se se Štěpkou nerozdělil, ale Pavel dával ochotně, bez zdráhání.“¹⁴² Štěpánka ho nakonec za tuto štedrost a „nevážnost k nabytému mamonu“¹⁴³ měla ráda.

Od samého začátku příběhu se zmiňují Pavlovy negativní, avšak pro mládí prominetelné, rysy osobnosti. Nemá zájem o přizpůsobení se společnosti: je to vidět na tom, že se nechce naučit ani základy jazyka pro neslyšící, aby se mohl domluvit s hluchoněmým čeledínem Francem, je „příliš povrchní, vrtkavý a líný, aby se byl někdy vážně snažil dohovorit se s ným“¹⁴⁴. Autor to však Pavlovi nevyčítá, spíš tím Havlíček ukazuje, že Pavel preferuje typický venkovský život a nemá zájem o studium, což se později stává příčinou jeho rozporů s otcem, který ho posílá na studia do Jičína. „Chlapec byl odjezdem zdrcen. Těžce se loučil s každým kouskem půdy, s každou mezí, s každým koutem. [...] Všechno, co zařídil, co živil, to teplé, co zahřival vlastním dechem, musil opustit.“¹⁴⁵

Těžce se loučí s domovem, není ochoten uzavřít tuto kapitolu svého života, je zamračený a chmurný, vyhýbá se Štěpánce, jež je ochotná vcítit se do jeho problémů. Už tady je autorem naznačeno, jakou strategii volí k prožívání osobních problémů – uzavírá se do sebe, odcizuje se od společnosti a ostatních lidí, hledá útěchu v útěku. S věkem se u Pavla tento způsob vyrovnávání se s realitou projevuje víc a víc. „Neprosil se o její soucit, chtěl být sám. Byl k ní jízlivý, zlý, snažil se vyvolat nějaký svár.“¹⁴⁶ Bezeslova odjíždí do města a se Štěpánkou nadlouho ztrácejí kontakt.

---

¹⁴¹ HAVLÍČEK, J. *Petrolejové lampy*. Praha: Fortuna Libri, 2017, s. 25

¹⁴² Tamtéž, s. 27

¹⁴³ Tamtéž, s. 27

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 27

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 39

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 40

4.1.2 Vstup do dospělého života a vojna

Ještě za studií se Pavel od rodiny vzdaluje – z Jičína neposílá ani dopisy.¹⁴⁷ Kontakt s ním je udržován jenom přes rodiče. Na Štěpánku si ani nevzpomene. Když je donucen se s ní potkat, chová se velmi povýšeně. Studium ho nebaví a chce jít do kadetky¹⁴⁸. Z úst rodičů opakovaně zaznívá, že je „zbrklý a nespolehlivý. Je líný na opravdovou práci”.¹⁴⁹

Pavel se však nakonec kadetem stává, poté i lajtnantem, snaží se tvářit jako člověk s bohatými životními zkušenostmi a do jisté míry se „odnárodňuje“ – mluví i s rodiči cizími jazyky: němčinou, italštinou, slovinštinou, avšak rychle ten zvyk zahodí, popírá maloměšťanské zvyky.¹⁵⁰ Zanedbává všechno, o co se předtím staral: „Za celý den mu ani nenapadlo, aby se podíval do stáje, do chlévů, aby se pozeptal, jaké škody natropila zima, jak to letos vypadá s úrodou, která pole ošili a která nechali ležet ladem.”¹⁵¹

Z venkovana se stává voják, milovník vína a žen, vypráví napínavé, ačkoliv nevěrohodné, milostné příběhy.¹⁵² Starý Malina přestává věřit, „že by to jeho bystrý, nadaný mladší syn mohl na světě někam dotáhnout”.¹⁵³ Věří, že v Pavlovi kadetka zničila nejlepší kvality, které on kdysi měl: „Nikdy již nebude jiný. Vojna ho zkazila. [...] Bůh ho nevede.”¹⁵⁴ Pro rodinu je to cizí člověk, ačkoliv mu stále posílají peníze, za které „dělá kavalíra“. Nezapadá už venkov, ale ani do vojenského prostředí, kde musí utrácet peníze a platit za ostatní, aby se s nimi vyrovnal.

4.1.3 Konec kariéry a návrat domů

Na samém sklonku kariéry Pavla jmenovali hejtmanem, ale rychle po tom musel zažádat o penzionování.

„Dloužky, ze kterých se staly dluhy, marně uplácené milosrdnou rukou otce, [...], rostly a rostly, dvůr se drolil a drolil, až už nebylo ani pomýšlení na to, že by mohl být ještě někdy stmelen do původní podoby. [...] Pavel zakončil smutnou frašku velkolepou důstojnickou pitkou a navrátil se domů jako marnotratný syn se svítivou uniformou a s prázdnýma rukama.”¹⁵⁵

Rodina se na jeho příjezd netěší a Pavel byl doma uvítán jako „mrtvola, která se nezvána a nevolána vrátila z hrobu.”¹⁵⁶ Doma od Pavla nebyla žádná pomoc, o nic se na pozemku nestará – Vejrychovsko už dávno není jeho domovem. Na hospodářství si nemyslí, je znechucený a odcizený člověk: „Byl dokonale vypotřebován, dokonale znaven. Nebyl

---

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 42

¹⁴⁸ býv. čtyřletá škola k výchově důstojníků - z PSJČ

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 48

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 62

¹⁵¹ Tamtéž, s. 62

¹⁵² Tamtéž, s. 63

¹⁵³ Tamtéž, s. 77

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 77

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 172

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 172

těžkomyslný, spíš naopak, všechno mu bylo jen k smíchu, jeho smích však nebyl smíchem veselého člověka.”¹⁵⁷

Bezmyslně bloudí majetkem, všechny peníze utrácí za cigarety. Stále žije z peněz rodičů: „Trpěli jeho přítomnost, byla jim levnější než jeho drahá nepřítomnost“.¹⁵⁸ Společnost ho ruší, touží po samotě. Není slušný ani ohleduplný: chladně reaguje na Štěpánku, přijde mu k smíchu tím, jak je tlustá a nehezká.¹⁵⁹ Chová se rozzlobeně, nezúčastněně a povýšeně: „Dívám se shora, z galérie, jako pánbůh na výsostech na ten zvěřinec pod sebou.“¹⁶⁰

Napětí v rodině Malinových postupně roste a opadá až ve chvíli, kdy se Pavel rozhodne oženit se Štěpánkou.

4.1.4 Ženitba

Pavlovo rozhodnutí k ženitbě ničí jeho vztah s bratrem, ale zlepšuje vztah s otcem – začíná Pavlovi znovu věřit, bohatství Štěpánčiny rodiny pro starého Malinu „znělo jako nebeská hudba“.¹⁶¹ Pavel se znovu začíná chovat pyšně, stává se z něj opravdový ženich, i když na Štěpánce vidí jenom její peníze: „Nyní měl zas před sebou úkol, který ho zajímal: dobýt srdce dámy. [...] Věděl hejtman Malina, proč toto srdce dobývá? Věděl to dobře. Potřeboval tu marnou trofej. Byla to lovcí úloha. Otázka úspěchu či neúspěchu, klíč k blahobytu, dokonalé vítězství a konečně také jediné myslitelné řešení.“¹⁶²

Je zase plný energie a vojácké pýchy. Má před sebou cíl. Ke Štěpánce je však dost upřímný: „Kdyby nebylo finanční pozadí, kdyby nebyly mé podivné, rozbité osobní poměry, sotva bych se odhodlal k ženění. Já jsem divoký pták“.¹⁶³

Dělá všechno, aby ji přesvědčil, že jejich vztah je nejlepší možnost pro oba a aby ji přemluvil ke sňatku. Přetvařuje se, že je statečný muž, slibuje Štěpánce, že nezasáhne do jejích záležitostí a koníčků, že po ní nebude chtít, aby se změnila. Ukazuje se s ní ve společnosti, snaží se vypadat jako vhodná partie a žádaný mládenec. Tento obraz se však okamžitě přeměňuje po oficiálním uzavření manželství, kdy autor dává najevo, že Pavel skrývá svou nemoc.

4.1.5 Nemoc

Rychle po uzavření sňatku se Pavel přestává přetvařovat. Štěpce postupně mizí všechny iluze – chce děti, které Pavel odmítá, a manželský život, kterého Pavel není ochoten ani schopen. „Těš se, že budeš brzy vdovou,“¹⁶⁴ říká jí a snaží se chovat bezstarostně. Svůj

---

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 173

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 174

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 182

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 182

¹⁶¹ Tamtéž, s. 204

¹⁶² Tamtéž, s. 207

¹⁶³ Tamtéž, s. 212

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 251

stav téměř nekomentuje, Štěpánce nenabízí žádnou odpověď, i když je vyděšená, zoufale chce zjistit, co je s ním špatně a neustále se ho na tu jeho záhadnou nemoc doptává. Situaci zhorší pochopení, že o své vážné nemoci věděl i před manželstvím, ale tu informaci s cynismem tajil. „Ha – ovšemže věděl – jak bych nevěděl – ale pak, milá Štěpko, [...] pak by sis mě byla asi sotva vzala, a já bych byl hotov.“¹⁶⁵ Nesnaží se novomanželce svůj stav objasnit, nechává ji trápit se nejistotou a strachy, nutí ji po něm odpovědi vyžadovat a domýšlet se. Jakmile však nezkušená „v pohlavní zdravotně“ Štěpánka dojde k myšlence, že se jedná o mužskou nemoc, která „zabraňuje mít děti“¹⁶⁶, okamžitě ztrácí kontrolu, obviňuje ji, chová se uraženě a agresivně.

Vztah, jenž i předtím nebyl blízký, rychle degraduje. Manželce se stává odporným. Ta trvá na léčení, ačkoliv bez žádného úspěchu. „Hejtman se pomalu přestával stydět za podstatný nedostatek své mužnosti.“¹⁶⁷ Stává se, nebo přestává skrývat, že je krutým a nemravným člověkem, který nachází zlé potěšení v trápení Štěpánky a blízkých. Rychle se fyzicky a mravně rozkládá: „Hejtman byl teď po celé dny odkázán jen na sebe... Sežíral se a pěstoval si své špatné nálady. Bavil se ohavně v té své samovazbě. Jeho největším potěšením bylo někoho mučit.“¹⁶⁸

Jeho zdravotní stav se zhoršuje, sotva chodí, jako náhradu chůze často volí divoké jízdy kočárem, které mu přináší nějakou dočasnou úlevu: „...vyjížd'ky do okolí. [...] Ale jaké na něho bylo trapné podívání, když lezl na kozlík nebo když z něho sestupoval!“¹⁶⁹

Přestává chodit do hospody – ne kvůli tomu, aby lépe vypadal, ale ze studu ze své svízelné chůze. Jeho vztah se Štěpánkou, která jím už pohrdává, je plný napětí, ačkoliv se o něj ještě snaží pečovat: „Po svém boku vleču cosi nepodobného člověku. Zlý oheň tomu sálá z očí, skřehotá to, poskakuje, je to však ztracené a nekonečně ubohé.“¹⁷⁰ Pavel získává přezdívku „skákavý hejtman“. Všechny dny tráví v dobrovolném vězení, užívá se a pěstuje svou sebelítost. Ničí všechny vztahy kolem sebe – nakonec se i Štěpka, ačkoliv se cítí za něj zodpovědná, manželovi vyhýbá: „Nechtělo se myslet na zlého mrzáka, který seděl doma jako pavouk v temném koutě a vymýšlel si stále nové důvody k vadám a nové způsoby, jak někoho pokořit nebo zarmoutit.“¹⁷¹

Přelomem se pro Pavla stává smrt tchána Kiliána: „Od tchánova pohřbu neměl již hejtman nikdy klid. Nedovedl pokojně sedět, nedovedl se opít do úplné tuposti. Musil se vláčet ode dveří k oknu, od okna ke dveřím, musil se přít s mrtvým Kiliánem...“¹⁷² Nikdy už se z toho nevzpamatoval. Začínají ho dohánět úzkosti z blížícího se osudu, z blízkosti smrti.

---

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 265

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 263

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 267

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 304

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 305

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 311

¹⁷¹ Tamtéž, s. 306

¹⁷² Tamtéž, s. 341

Vrcholem napětí se stává situace, kdy se Pavel na vrcholu svého fyzického a mentálního zhroucení vypraví na vrch Kokrháč, kde nakonec kolabuje. „Štěpka pochopila, že je nadobro zkřehlý a ochromený chladem i hrůzou. Seděl tu patrně již velmi dlouho. Co tu asi prožil ten ztracenec, osamělý a zapadlý v nekonečném tichu noci?“¹⁷³

Po této situaci Pavel ještě neumírá, ale ztrácí lidskou podobu. Je šílený. Rodiče ho nakonec i navzdory Štěpánčiným protestům dávají do blázince, s čímž souhlasí i Pavlův otec, jenž vždycky Pavla miloval víc než druhého syna: „Vím, Štěpko, vím, Jan mi to řekl. Musilo to být. Musilo to být! Sám si zkazil život, já za to nemohu. Ty také ne.“¹⁷⁴

Pavel umírá v blázinci, jeho pohřeb je skromný a tichý. „Hejtman Malina nebude ležet v nádherné kamenné hrobce, ale v obyčejném hrobě...“¹⁷⁵ Nikdo není ochoten se o jeho pohřeb starat mimo Štěpánku, život městečka není ovlivněn jeho smrtí: „Bláznivý Pavel, který dal život za trochu flámů, který dal přednost lenošení před poctivou prací, zmizel v propadlišti. Už teď je vidět, že tu po něm nikde nezůstane prázdné místo.“¹⁷⁶

Hejtman Pavel Malina kvůli svému sebedestruktivnímu chování, postupnému odcizení a zaujetí pro týraní svých blízkých nakonec zemřel – slabý před svou nemocí, osamělý a opuštěný všemi, komu na něm někdy zaleželo. Je to tragický životopis člověka, který nedokázal čelit životním výzvám, a nakonec svému nevyhnutelnému osudu podlehl, částečně – kvůli své krutosti, nemravnosti a odpudivému cynismu.

4.2 Fyzické symptomy a jejich projevy, reakce společnosti

4.2.1 Symptomy

Fyzické projevy syfilidy u Pavla Maliny mají výrazný dopad na jeho život a sociální postavení – avšak ne natolik drastický, jako projev symptomů psychologických. Jedním z prvních příznaků, které se u Pavla projevují, je třes rukou. Ještě před manželstvím si Štěpánka všimá, jak nezdravě vypadá: „Tobě se třesou ruce! [...] Mnohem víc než našemu tatínkovi. Nejsi snad nemocen?“¹⁷⁷ Spojuje to však s tím, že hodně kouří. V této době stav Pavla nebyl natolik závažný, jeho symptomy se občas dokonce lehce zlepšily: „Vidíš, vidíš, jak ti to sluší, vždyť ty jsi od našeho posledního setkání omládl, a kdybys jen trochu míň kouřil, bylo by to s tebou ještě mnohem lepší. Dokonce se mi zdá, že máš narůžovělé tváře...“,¹⁷⁸ říká Štěpka Pavlovi před sňatkem. Nevěděla, že tato změna nebyla dlouhodobá. Jeho stav není ještě pro širokou veřejnost známý a může svou nemoc před novomanželkou skrývat.

---

¹⁷³ Tamtéž, s. 365

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 376

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 392

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 397

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 184

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 194

Situace se proměnila ve chvíli, kdy Pavel začíná trpět potížemi při chůzi. Prolíná to celým románem, skoro každá postava, hlavní i vedlejší, si všímá, jak „skáče“. Má nestabilní postoj těla, není schopen koordinovat pohyby – předpokládáme, že má silné bolesti a záněty kloubů.

Fyzické symptomy Pavla jsou viditelné a stigmatizující. To je ilustrováno scénou, kdy se doktorova manželka po návratu domů doptává muže: „Jdu rovnou z náměstí. Viděla jsem tu Malinovou s mužem. Jak ten chodí! To je hrozné. Hrozné! Prosím tě, co tomu člověku vlastně je?“¹⁷⁹ Doktor jí jistě odpovídá:

„To je – tabes (*vysychání míchy* – poznámka). Myslím aspoň, že je to tabes. Musil bych se hrozně mýlit, kdyby to nebyl... To je, děvuško, nemoc náramně zlá. Delikátní nemoc. Může se říci – nemoc z lásky. Chudák, měl asi někdy lues, a to hodně časně. Syfilis, víš? Nyní přichází pokračování. Lues je totiž nemoc na pokračování.“¹⁸⁰

Jeho manželka se okamžitě rozhoduje, že se takovému člověku a jeho manželce musí vyhýbat, což je dobrou demonstrací reakce společnosti na Pavla ve chvíli, kdy jeho choroba už nemohla být schována. Stává se z něho terč posměchu a hanby. Jeho chybnou a odpornou chůzi autor srovnává s krabem: „Hejtman vylézal [...] jako nestvůrný krab. Podpírán bratrem, stoupal po schodech, klepety se křečovitě zachycoval smutečních závěsů.“¹⁸¹ Je svým stavem ponížený a je závislý na milosti ostatních. Snaží se občas přesvědčit sám sebe, že chodí lépe, ale „bezmezná nicota vítězila“¹⁸².

4.2.2 Společnost

Společenská reakce na Pavlovu nemoc je plná odporu a strachu, přispívá k jeho izolaci. Všichni si symptomů všímají a dospívají k vlastním závěrům. Hejtmanova fyzická slabost, vyčerpání a kulhavá chůze vyvolávají u ostatních hrůzu a obavy. Pozorují, jak kráčí zdánlivě „loudavě, unavenou, vláčivou chůzí, ale nohám se jaksi chtělo křepčit. Zápasil se svýma neposlušnýma nohama, snažil se je přinutit ke kázni. Oči vyvaleny napětím, zuby vyceněny. Ten člověk zřejmě trpěl!“¹⁸³

Stává se čím dál tím víc sobě nepodobným. Jeho nemoc je doslova „veřejným tajemstvím“, které značně ovlivňuje jeho rodinu. Nejvíce prokazatelná je reakce jeho tchána: „Pocity, s nimiž Kilián sledoval Pavlovo chřadnutí, byly ostatně velmi smíšené. Jeho stanovisko bylo hněvivé. Odpor k bídáku, který si tu zdravou holku vzal, sám jsa nemocen, na pokraji záhuby, připoutal ji k sobě, sobecky ji ukradl i s jejími penězi, zostudil ji svými starými ohavnými hříchy a zařídil si pěkné, blahobytné umírání.“¹⁸⁴

---

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 312

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 312

¹⁸¹ Tamtéž, s. 334

¹⁸² Tamtéž, s. 341

¹⁸³ Tamtéž, s. 296

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 314

Kilián si je nejenom vědom toho, co Pavlovi je, ale de facto netrpělivě čeká, až umře: „Umírání – tu jsme u toho, u příjemné stránky té věci. Ještě trochu trápení, a Štěpka bude vdovou. [...] Ta věc se nikdy nevyléčí. Je to začátek konce. Co sám nechápal, vysvětlil mu doktor Blodek.“¹⁸⁵

Odpor, který k němu cítí lidé, je dobře viditelný ve scéně, kde se Štěpka a Pavel vydávají na cestu k jejím rodičům. Potkávají známé, nechť lidí je dána najevo: „Prostředkem náměstí kráčel vážně Synáček¹⁸⁶. [...] zvedl klobouk, trochu zaváhal, bylo na něm znát, že pokládá za svou povinnost potřást jim rukama a pohovořit. [...] Jeho zorničky se rozšířily překvapením. Něco asi věděl, ale takhle si to přece nepředstavoval. Dokonce se jeho široký, blahobytný obličej poněkud zarděl. Ještě jednou zamával kloboukem, již méně bujaře – a šel dál. Možná, že byl tak šetrný, spíš však ho přemohl odpor.“¹⁸⁷

Přestože je reakce společnosti převážně negativní, najdou se i okamžiky naděje, zejména u Štěpánky: „Nemoc, která se nehorší, může být na dobré cestě. Nemoc, která trvá a nelepší se – tak trochu se na ni zvykne,“¹⁸⁸ soudí. Soucit však ustupuje realitě, jak ukazuje její rozhovor s děvečkou Mařkou: „On tak divně chodí!... Revma, milostpaní? Já bych myslila, že to není revma. Můj dědeček je měl, nohy ho hrozně bolely a kulhal, ale jen když to na něho přišlo. Pak nemohl spát a celé noci nadával. Milostpán to má už dlouho a nezdá se, že by ho to bolelo. Hádala bych, že to je spíš něco od míchy.“¹⁸⁹ Toto konstatování znovu vede ke znepokojení a dalším obavám Štěpky.

4.3 Psychologická rovina

4.3.1 Psychické symptomy a jejich projev

Po fyzickém utrpení přichází ještě horší utrpení psychické. Pavel Malina rychle uvádá, je jenom „zbabělá, žalostná troska člověka“¹⁹⁰, ztrácí důstojnost a kontrolu nad svým životem. Jeho duševní úpadek je komplexní a drastický. Rychle blázní, hovoří sám se sebou: „Štěpka ho slyšívala, jak si tam vedle za dveřmi pro sebe něco povídá, jak si nesrozumitelně pobručuje.“¹⁹¹ Utíká k alkoholu, avšak to v důsledku mnoholeté závislosti nevede k úlevě – víno nemá žádný účinek. Trpí beznadějí, zoufalstvím a sebelítostí, ty se občas promění v hořké smíření: „Svět, zrádný svět, který ho přivedl až sem, šel kolem a už nebolel.“¹⁹² Rozumí, jaký rychlý a drastický konec ho čeká, utíká do nepřítomného, eskapistického světa,

---

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 314

¹⁸⁶ Toník Skála z cihelny, silák a Štěpčin starý kamarád. O něm J. Havlíček napsal v roce 1942 psychologickou novelu „Synáček“.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 311

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 311

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 297

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 267

¹⁹¹ Tamtéž, s. 305

kde se na nedlouhou dobu může svého strachu zbavit: „Tonul v blaženosti, již sice nekynula žádná budoucnost, v níž však bylo zapomenutí.“¹⁹³

Velkým úderem a katalyzátorem značného zhoršení zdravotního stavu se pro Pavla stala smrt tchána Kiliána. „Hejtman Malina už nesedá u okna se sklenkou krvavého vína v ruce, neutápí se v blaženém opilství, neprožívá znovu svou dávnou, bujarou mladost, nehoní se za prchlými, vábnými vidinami, pod židli baterii lahví, v tváři idiotský úsměšek. [...] Vyschlá sanice mu poskakuje bezhlasou hrůzou. To smrt strýce Kiliána ho vyšinula z klidu.“¹⁹⁴

Pavlova reakce na smrt Kiliána není spojena s žádnou sympatií k tchánovi – naopak, zlomyslně se považuje za vítěze, protože Kiliána přežil, jako by tím vyhrál jejich vzájemný spor: „V den pohřbu vstoupil do domu mrtvého se škodolibým úšklebkem, lhostejný k vlastní nemohoucnosti, cynicky pyšný na své neočekávané vítězství. Hle, on, hejtman Malina, luetik, jehož osud je zpečetěn, přežil toho sebevědomého starce a teď ho před sebou spatří bezmocného, sraženého k zemi, bez hlesu a bez pohybu.“¹⁹⁵

Toto vítězství však netrvá dlouho – Pavla rychle pohltní neodbytný strach z blízké smrti, která ho nevyhnutelně čeká. Stává se paranoikem. Během Kiliánova pohřbu je zcela vyveden z rovnováhy, má pocit, že je neustále tchánovým pohledem sledován: „...pootevřené oko – nedívalo se snad na Pavla poněkud vyzývavě?“¹⁹⁶ Mrtvý Kilián pro něho zůstává v mysli hrozivým stínem, strašidelnou představou, kterou je pronásledován. Trpí obsedantními myšlenkami a halucinacemi. Mluví s mrtvým.

Téměř nespí. Spánek mu připomíná smrt a pokaždé, když je v posteli, děsí se, že už se neprobudí. Je posedlý myšlenkami na smrt a zoufalství. Kilián ho pronásleduje i ve snech: „Usínat – není-li to totéž jako umírat? Hejtman nikdy neusínal s rukama sepjatýma na bříše.“¹⁹⁷

Jedinou útěchu pro sebe nachází v pohybu, který mu však činí stále větší potíže. Snaží se dělat rozruch a vyhýbat se mrtvému tichu: „Dokud se ploužil, věděl aspoň, že žije, myšlenky se hýbaly, i on se hýbal. Jakmile usedl, aby si odpočinul, nastalo ticho, a on se nyní ticha bál.“¹⁹⁸

Proklíná svůj život i lidi, kteří ho podle jeho úvahy opustili. Ublíží dříve děvečkám-sloužebným a proklíná Boha. Více a více se uchyluje k sebepoškozování. Žije „s perspektivou blízkého umírání před očima, s jedem v žilách, s jedem v kostech a v mozku, zahořklý strašlivou beznadějí, vyžilý, vyčerpaný, zbavený možnosti sbírat drobtý milování.“¹⁹⁹

---

¹⁹² Tamtéž, s. 320

¹⁹³ Tamtéž, s. 321

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 339

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 338

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 339

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 342

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 341

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 340

Postupně ztrácí schopnost mluvit, jeho jedinou radostí zůstává ničení majetku: „Nemluvil, jenom blábolil. Nesloužil mu jazyk. Vyjádřit se mu dalo notnou práci. Stal se tím popudlivější. Naštěstí se nemohl pohybovat, jinak by byl nebezpečný. Trpěl však mánií všechno rozbíjet.“²⁰⁰ Ve chvílích jasnější mysli si uvědomuje, že je všem jen na obtíž, což ho neskutečně rozzuřuje.

Po několika krizích se propadá do naprostého šílenství, zlomyslného a vynalézavého. Jíst musí pod dohledem – rozbíjí věci a vyhazuje nádoby z okna. Z jeho dosahu byly odstraněny všechny ostré předměty, aby nemohl ublížit sobě ani ostatním. Občas, když se mu podaří někoho zranit, „zmítal se blahem, říčel štěstím.“²⁰¹ V této fázi už není schopen postarat se o sebe sám a všechny starosti na sebe bere Štěpánka, zároveň musí být opatrná, aby jí něco neprovedl.

Pavlův život končí v psychiatrické léčebně, kde se lékaři ani moc nesnaží o léčbu, ale jen o zmírnění jeho chování. Zcela ztrácí rozum, ba dokonce i lidskou podobu: „Štěpánka spatřila hejtmana, jak sedí v těžké židli u okna, jeho mrtvé nohy byly nataženy, pokryty tlustou houní, tvář byla vyschlá, zasmušilá. [...] Šerموval pažemi, rty se pohybovaly, oči divoce planuly. Snad začal znovu starou rozepři s otcem Kiliánem. Možná, že se hádal se samým Pánembohem.“²⁰²

4.3.2 *Reakce společnosti*

Po rychlém fyzickém úpadku Maliny následuje úpadek psychický, jehož projevy vedou k mnohem rychlejší degradaci jeho osobnosti než jeho tělesná slabost. Chorobný stav hejtmana se zhoršuje, začíná přicházet o rozum a začíná čím dál tím víc způsobovat společnosti potíže. Právě kvůli tomu, že jeho degradace psychická, na rozdíl od degradace fyzické, je mnohem víc na obtíž, způsobuje Malina v okolí mnohem ostřejší reakce. Hejtman začíná být nejenom k odporu a smíchu – přichází o všechny zbytky lidské povahy, které v něm ještě přetrvávaly, a začíná budit strach.

Stav Pavla není tajemstvím pro nikoho: „Nemá všech pět pohromadě. Zbláznil se, to je to celé.“²⁰³ Jeho rodina na to reaguje primárně izolací a odporem. Bratr Jan a tchán Kilián jsou k jeho trápení lhostejní a těší se na jeho brzký konec. Kilián vnímá nemoc Pavla jako spravedlivý trest za jeho činy a cítí radost z toho, že brzy zemře a už nebude Štěpánku trápit.

Jan se cítí jako vítěz – na rozdíl od Pavla otce nezklamal a neskončil svůj život takovým hanebným způsobem. Hotový se zbavit bratra, čeká na příležitost. Otec Malina se smířil s osudem svého syna, a přestože občas cítí smutek z Pavlova stavu, nikdy mu o tom nic neříká.²⁰⁴

---

²⁰⁰ Tamtéž, s. 367

²⁰¹ Tamtéž, s. 368

²⁰² Tamtéž, s. 379

²⁰³ Tamtéž, s. 364

²⁰⁴ Tamtéž, s. 322

Je však nutné poznamenat, že reakce jeho blízkých není spojena jen s jeho nemocí samotnou, ale především s Pavlovou osobností. Hejtman se nesnaží svému okolí přizpůsobit nebo zmírnit projevy vlastního chování. Ještě v době, kdy si už uvědomoval nevyhnutelný blízký konec, ale zůstával při smyslech, mu největší zábavu dělalo pít alkohol a posmívat se rodině, manželce, služebnictvu: „Dělalo mu náramnou radost cpát se do popředí se svou žalostnou, k ničemu nepotřebnou osobou právě ve chvíli, když lidé měli dost své vlastní roboty.”²⁰⁵ Vede to k tomu, že se mu nakonec všichni, zejména Štěpánka, vyhýbají – ta lituje jejich svatby a zlobí se na Pavla za utajení pravdy o jeho zdraví. Irituje ji jeho chování, snaží se od jeho osoby vzdálit: „Bylo to hloupé a smutné, mít doma takového protivného tyрана, zvláště teď, když nebylo pokdy se s ním obírat. Dovedl člověku zkazit každou radost. Štěpce bylo teď na jaře do zpěvu a do veselí. Jen pohled na manžela ji zbavoval dobré nálady, v jeho společnosti jí píseň na rtech umrzla. Fuj, takový šeredný čert! A ta jeho pavoučí chůze – cosi ho Štěpce činilo odpornějším než dřív. Ona plná života, a vedle ní takový neduživce.”²⁰⁶

Navzdory tomu u ní Pavel stále vyvolává soucit, což se nejvíc projevuje ve chvíli, kdy se Pavel, už téměř neschopný chůze, s ní vydá na cestu k jejím příbuzným. Přestože cítila obrovské ponížení kvůli tomu, jak Pavel chodí, jak vypadá a jak na něj reagují ostatní, a musela ho doslova držet, aby mohl jít dál, cítila k němu vděčnost za to, že tu cestu vůbec podstoupil.²⁰⁷ Tento Štěpánčin soucit je jedinou pozitivní emoci, kterou někdo vůči Pavlovi pociťuje, pro ostatní je jeho stav spíš důvodem k hněvivým posměškům.

Sociální izolace hejtmána je katastrofická: „Pavel by se byl teď hrozně rád bavil, ochotně by si byl s někým poklábosil, hádal se, vtipkoval, přijímal návštěvy, žil, přímo horečně žil, běda však, nikdo k němu nechodil. Všichni ho opustili.”²⁰⁸ Lidé s ním mluví jen tehdy, když je to nezbytné a při každé návštěvě jeho místnosti jsou málem překvapení, že stále žije. Občas se marně snaží „ztlumit“ jeho chování: „Nesmíš tak hlučet, když jsi sám. Lidé se tě bojí. Děvečky mi utečou. Jednoho dne neseženu nikoho, kdo by tě obsluhoval. Co si tu pak sám počneš? Nesmíš se chovat tak přepjatě. Lidé nedůvěřují podivínům. Buď klidný, bav se tiše. Hulákáš jako na lesy. Zpíváš hrozné písně. Ještě štěstí, že ti nerozumějí. Tak jako tak nás pomlouvají. Roznášejí o tobě, že ses zbláznil. Nedovedeš se trochu mírnit?”²⁰⁹

Jenom z nutnosti ho navštěvuje i bratr Jan, ale když zůstává u jeho postele, přemýšlí pouze o vlastních záležitostech: „Těší se, jak se po celodenní dřině natáhne na svém pelechu. Uvažuje o zítřejším orání a setí. Nemocný ho nezajímá. Nemá tu již být. Překáží.”²¹⁰

Navzdory svému lítostnému, slabému stavu, Pavel dobře rozumí tomu, co si o něm Jan myslí, a zároveň se zlobí na otce, který ho ani jednou nenavštívil.²¹¹ Zlobí se i na Štěpánku –

---

²⁰⁵ Tamtéž, s. 302

²⁰⁶ Tamtéž, s. 303

²⁰⁷ Tamtéž, s. 319

²⁰⁸ Tamtéž, s. 343

²⁰⁹ Tamtéž, s. 343

²¹⁰ Tamtéž, s. 344

²¹¹ Tamtéž, s. 344

myslí si, že ho opustila: „I ta bláznivá, nevděčná Štěpka na něho zapomněla. To je právě to nejhorší, že i ona ho zradila, že ho zanechala jeho myšlenkám a jeho trápení.“²¹²

Přelomovým momentem se stává Pavlova psychická krize, během které téměř umírá – Štěpánka ho hledá po horách, kam odjel, a když ho najde, uvědomí si, že byl jen krok od sebevraždy. Pohrdá jím kvůli tomu, že svůj plán nedokonal: “Tu seznala, jak byla blízka pravdy. Přece jen myslil podvědomě na rychlou smrt. Pak dostal strach. Zatřásla se odporem, když si představila, jak tam nahoře stál a jak nedokázal. Taková slimáčí slabost!”²¹³ Je pyšná na sebe, že ho neopustila, ale rozumí, že ji zároveň jen obtěžuje: „Každý jiný na mém místě by ho shodil a nechal ležet. [...] Tohle je nad lidské síly!”²¹⁴

Tato krize vede k dalšímu prohloubení nemoci. Stav Pavla se náhle zhoršuje, nemůže se ani zvednout z postele, přichází o rozum a stává se ještě nesnesitelnějším než obvykle. U jeho blízkých to vyvolává odpor, neustále očekávají nějaké zlomyslné jednání: „Je nečistý, ohavný, dům je plný smradu, je zlý až až! Jednou něco provede. Vidím mu na očích, že se k něčemu chystá.“²¹⁵

Okolí má tendenci Pavla dehumanizovat – nevidí v něm osobnost, pouze: „bezduchý odlitek člověka“²¹⁶, “slintajícího idiota”²¹⁷, “drzou, nezpůsobilou opici”²¹⁸. Frustrace blízkých spojená s jeho nemocí a chováním se projevuje buď opovržením a izolací, nebo doslova zbitím v reakci na jím provedené neplechty.

Štěpánka se stále drží. Celý její den se skládá z pokusů o Pavla pečovat, sledovat jeho stav, uklízet a snášet jeho hysterické záchvaty. I ona však má své hranice: „Štěpka snášela pokorně všechna příkoří, která jí působil, od rána do noci se plahočila po podlaze a poklízela jeho nečistoty, trpěla mlčky rozbíjením nádobí a ničení bytu, ať je prováděl plecháči, úlomky střepů, lžící nebo poleny, avšak urážku, cynickou urážku své drahé, mrtvé maminky snést nedovedla. Rozpřáhla se a udeřila. Hejtman ztichl. Hleděl na ni vyděšeně kalnými očima. Přišlo jí ho líto. Když však začal podruhé se svými děsnými vtipy, stačilo mu jen pohrozit. Štěpka si to zapamatovala. Pochopila, že její moc nad ním má být nadále podepřena fyzickou převahou.”²¹⁹

Je možné, že by situace tímto způsobem mohla pokračovat až do Pavlovy smrti, kdyby Jan na pokraji svých sil nepřistoupil k vážnému řešení. Tajně, bez vědomí Štěpánky, ho převezde do města a nechá v psychiatrické léčebně. Štěpánka však ještě před realizací Janova plánu cítí, že něco není v pořádku, a snaží se ho odradit, ale její protesty rozhodnutí Jana nemění.

---

²¹² Tamtéž, s. 344

²¹³ Tamtéž, s. 364

²¹⁴ Tamtéž, s. 365

²¹⁵ Tamtéž, s. 372

²¹⁶ Tamtéž, s. 380

²¹⁷ Tamtéž, s. 373

²¹⁸ Tamtéž, s. 373

²¹⁹ Tamtéž, s. 371

Když se Štěpánka dozví pravdu, velmi se zlobí, ale všichni bez výjimky reagují s pochopením a úlevou: „Voják – nemá rozum – voják je blázen, patří do vysokého domu, ve vysokém domě jsou mříže – hm, hm – ehm, ehm – mříže pro lidi, kteří nemají v hlavě kolečka v pořádku. Blázen patří do blázince. Pán s vojákem jeli do blázince.“²²⁰ Utěšuje ji i čeledín Franc: „Mnoho peněz to stálo, ó, mnoho peněz, ale teď zas bude dobře. [...] Paní bude klidně spát – takhle spát. [...] Tam zápach – otevřou se okna, padá sníh, mrzne. Všechno vymrzne, bude pokoj!“²²¹

Po odjezdu Pavla je na Vejrychovsku pokoj. Je nepříjemné na hejtmana myslet a vzpomínat. Soucit Štěpánky vůči němu nenachází žádné pochopení, společnost jí říká, že si její manžel podobné starosti nezaslouží. Tento názor zastává i doktor z nemocnice, kam byl Pavel odvezen: „Víte přece, oč jde, či ne? Starý luetik, neželte ho příliš, nezaslouží si to od vás. To, co vám provedl, každý slušný člověk odsoudí.“²²²

Štěpánka stále protestuje, ale postupně si sama uvědomuje, o kolik jednodušší má teď život. Postupně přestává na Pavla myslet a nakonec se vzdává i návštěv, i když má možnost do Prahy dojíždět.²²³

Pavlova očekávaná smrt nikoho nevzrušuje a nemá zásadní vliv – obyvatelé Vejrychovska po jeho pohřbu v klidu pokračují ve svých životech a ochotně zapomínají, že takový člověk vůbec existoval. Jeho smrt přináší Štěpánce úlevu, ale zároveň jeho smrti a toho, jak skončil její manželský život, lituje. Vzpomíná, že nebyl vždy odporným člověkem a v dětství se o ni často staral, sdílel s ní různé maličkosti. Zdají se jí o Pavlovi sny, ale uvědomuje si, že nemají nic společného s realitou.²²⁴ Odpustí mu všechno, co jí za dobu jejich sňatku provedl, a doufá, že jeho duše najde klid: „...lidé se ho báli, potají se křížovali, když na ně pohlédli. Sešel, onemocněl, umřel. [...] Štěpka tu duši přísně soudila. Přestane soudit. Bůh ti odpusť, ubohý, pošetilý muži!“²²⁵

Tragický osud Pavla Maliny, syfilitika, je velice podrobně sepsanou demonstrací toho, co konkrétně vedlo k tak nepříznivému konci a ukazuje, jaký ničivý dopad může mít jeden člověk na životy ostatních lidí. Havlíček zachytil všechny těžkosti a záludnosti takového stavu a domníváme se, že přesně vystihl tento obraz.

4.4 Celková věrohodnost zobrazení

Pavel Malina je postavou dobově typickou a je v *Petrolejových lampách* vykreslen velmi „lidsky“ a realisticky. Tento efekt je dosažen autorovou pozorností k detailům a důrazem, jenž klade na věrohodnost zobrazené postavy, stejně tak jako jeho schopností přizpůsobit tento obraz prostředí, čtenářům a dalším postavám románu, kteří sice nejsou

---

²²⁰ Tamtéž, s. 375

²²¹ Tamtéž, s. 376

²²² Tamtéž, s. 377

²²³ Tamtéž, s. 380

²²⁴ Tamtéž, s. 381

²²⁵ Tamtéž, s. 388

medicínsky vzdělaní, ale jsou chápat a dobře si „odchylek od normy“ všímají. Havlíček si je vědom, že píše dílo literární, ne medicínské, ale přesto věnuje vážnou pozornost vykreslovanému obrazu. Všechny jim uvedené symptomy a problémy spojené s Malinovým stavem jsou věrohodné a pro projev syfilis (nebo pro stavy, které se s nemocí v této době spojovaly) typické. Společnost na Malinu reaguje úměrně svému laickému poznání: „Ubohá, bláhová Štěpka, nevěděla toho mnoho z pohlavní zdravotědy...“²²⁶, „Revma, milostpaní? Já bych myslila, že to není revma.“²²⁷

Nemoc Pavla je uchopována v rámci toho, co Vejrychovsko dokáže vypořádat, dokonce i v rámci toho, co společnosti přichází jako vtipné nebo jí doslova vadí. Většina obyvatel městečka, která je nucena s Pavlem přijít do kontaktu, si na lékaře nehraje, když komentuje jeho zdraví a stav: hejtman je „skákavý“, „bláznivý“ a „nemá všech pět pohromadě“.

Diagnózy lékařů jsou však velmi přesné. O tom, že je to syfilis, nepochybují, ale přizpůsobují se ve svých závěrech společnosti, jež je poslouchá – lékař Hilmar manželce a staviteli Kilianovi vysvětluje, co je lues a jak probíhá, pražský lékař se Štěpánkou soucítí a vyptává se jí na podrobnosti manželského života, aby svá podezření potvrdil a také jí vysvětluje, co se s Pavlem dělo.

Musí být řečeno, že čtenář má v rámci díla o kořenech Pavlovy nemoci jen o něco více informací než zmínění lékaři: v textu se objevují určité časové údaje, které umožňují vytvořit chronologii děje. Nejsou však natolik přesné, abychom mohli sledovat celý průběh vyvíjecí se nemoci a postupného zhoršování jeho stavu. O jeho nákaze syfilidou nic nevíme: syfilis, jak říká i lékař, „je nemoc na pokračování“, a doba, kdy se Pavel teprve nakazil, konkrétně – primární fáze vývoje nemoci (*Syphilis primaria*), jež se typicky objevuje přibližně tři týdny po infekci a nese první příznaky, stejně jako druhá fáze, *Syphilis secundaria*, která se manifestuje v devátém týdnu od nákazy a může trvat až dva roky, zůstávají mimo náš dosah. Lze předpokládat, že v době, kdy se Pavel poprvé vrací domů na vojenskou dovolenou (kapitola 13, část *Lampy svítí a prostírá se*), se ještě nenakazil. Tehdy je na svá milostná dobrodružství velmi pyšný, vypráví různé příběhy o svém úspěchu u žen, dokonce se uchází i o Štěpánku, ale jenom z důvodu, aby ukázal bratrovi, jak to vojáci „mají jednoduché“. Pravděpodobně by se tak pyšně nechoval, kdyby už čelil následkům svého promiskuitního života, a navíc příznaky *Syphilis secundaria*, i když mohou být dostatečně diskrétní, nejsou natolik nenápadné, aby si je vůbec nikdo nevšiml. Lze z toho důvodu předpokládat, že se nakazil později.

Můžeme však říct s jistotou, že v době, kdy se mu syfilis projevila, se zřejmě neléčil. Vzhledem k tomu, jak po sňatku odmítal Štěpánčiny prosby, aby navštívil lékaře, nelze předpokládat, že by byl ochoten lékaře navštívit za svého vojenského mládí. Jak už bylo zmíněno v 1. kapitole, nedostatečné léčení v tomto období může později vést k projevům

---

²²⁶ Tamtéž, s. 258

²²⁷ Tamtéž, s. 297

posledního stadia syfilidy, *Syphilis tertiaria*, a tím rozhodnout o dalším osudu postiženého jedince.

Pavlův stav lze však analyzovat poté, co se vrátil domů po penzionování. Je lehce podrážděný, rychle se unavuje a vypadá bledě, ale zatím nejde o specifické symptomy, všechny příznaky mohou souviset s jeho depresivním stavem. Lze předpokládat, že jeho syfilis tehdy byla v klidovém, nepříznakovém stavu (takový obraz bychom mohli potkat ve fázi *Syphilis latens*). Určit v tomto období jeho stav přesněji bez lékařského vyjádření lze jenom ztuha, ale tuto možnost získáváme společně s tím, jak děj románu pokračuje: již ve druhé části románu se Pavlův stav začíná zhoršovat, projevují se u něj čím dál tím závažnější symptomy. I sám Havlíček zřejmě klade na tuto část největší důraz.

Téměř okamžitě po svatbě Pavel Malina začíná prudce chřadnout – selhávají mu svaly, má podivnou, svízelnou chůzi, potom se kompletně přestává držet na nohou. Ve chvíli, kdy ještě přes obtíže chodí, lékař potvrzuje, že jde o tabes dorsalis, příznak typický pro pokročilé stadium syfilidy. Většina pacientů, u kterých se tabes projevuje, trpí bodavými bolestmi v končetinách, později poruchami chůze a ztrátou stability. Všechny tyto symptomy řadíme k možným projevům poslední fáze onemocnění, *Syphilis tertiaria*.

K tragickému vyznění osudu Pavla Maliny přispívá nástup symptomů progresivní paralýzy, mezi které řadíme i psychiatrické potíže. Právě progresivní paralýza začíná působit „menšími účinky“, jako jsou podrážděnost, únava a bolesti hlavy, a později může vést k úplnému rozpadu osobnosti. U pacienta dochází ke změně charakteru a ztrátě logického myšlení. Tyto symptomy jsou patrné i u Pavla, který trpí bludy, paranoidními záchvaty a časem kompletně přichází o rozum.

Stojí za povšimnutí, že se Havlíček drží teorie, která začala být v jeho době v odborné literatuře zpochybňována: při popisu Pavlovy psychické a fyzické degradace autor, za výjimkou chůze, skoro nijak nezmiňuje jeho fyzické znetvoření. To nás odkazuje na teorii, že symptomy, které ve fázi *Syphilis tertiaria* zasahují psychiku postiženého jedince a poruchy centrálního nervového systému, nezasahují téhož pacienta najednou. V důsledku Pavel trpí zejména šílenstvím. V Havlíčkově tvorbě ale nalezneme i příklad opačný: syfilitická žena v dalším jeho románu *Helimadoe* (viz 4. kapitola) je fyzicky znetvořena, zatímco si údajně zachovává jasnou mysl.

To nás vede k domněnce, že před napsáním *Petrolejových lamp* Havlíček buď čerpal ze zkušeností svých známých a blízkých, jak bylo pro něj typické, nebo toto téma předem prozkoumal. Tak či jinak, Havlíček odvedl obrovskou práci, čímž obraz Maliny získal na věrohodnosti, a pečlivě vytvořil dobovou představu o vojákovu se syfilis, který dožívá své dny v bolesti a šílenství, bez možnosti obrátit se k efektivní léčbě. Zajímavé je i to, že sám Havlíček v rozsahu textu skoro Pavlovi za jeho chování nespílá, vzdaluje se od morálního hodnocení, všechny posudky předvádí pouze skrz zrcadlo osudu své postavy. Nedělá z Pavla žádné ponaučení – vypraví tragický příběh bez toho, aby postrkoval čtenáře k nějakému

*Anastasiia Deineka, Pavel Malina z Petrolejových lamp Jaroslava Havlíčka –
český literární obraz syfilitika*

závěru a morálce. Právě to obrazu Maliny přidává na věrohodnosti, upřímnosti a poctivosti, a právě proto je natolik přesvědčivý a pro čtenáře ohromující.

5 Pavel Malina – český literární obraz syfilitika

5.1 Havlíčkův zakladatelský počín

Pečlivá, téměř chirurgická práce Havlíčka na postavě hejtmana vytvořila mimořádně úspěšný a přesvědčivý obraz. Syfilitik Pavel Malina, vojenský důstojník, milovník žen, alkoholik a padouch, vystupuje jako jistý dobový řez, představitel tabuizované vrstvy společnosti, na kterou se rádo zapomínalo a o které se nerado mluvilo. Havlíček nutí čtenáře k setkání s ohlušující, odpornou a katastrofální pravdou života, neposkytuje svému čtenáři možnost od této reality utéct. Vytahuje na povrch něco tajné, schované, společností odmítnuté, a poctivě zaznamenává tuto zkušenost. Díky svému konstantnímu úsilí spolehlivě vytvořit člověka co nejvíc živého prohlubuje roli a charakter Maliny, ale zároveň nezapomíná na psychologickou rovinu, na vztahy s rodiči, na hlubokou analýzu jeho osudu. Vytváří díky tomu nejen postavu, ale ve své podstatě i obraz, reflektující tehdejší společenský problém syfilidy. Spojuje tento obraz s rozpadem osobnosti, zklamáním, odmítáním vlastních předešlých hodnot. Nemoc trestá Pavla za jeho hříchy, nezodpovědný a promiskuitní život, izoluje ho od společnosti, zrychluje jeho propad do šílenství. Autor uvádí jeho postavu jako přímý protiklad aktivní a energické Štěpánky, který ztěžuje její život, přispívá k tomu, že manželský pár kolabuje – ať už jde o sny Štěpánky nebo o Pavlovu existenci.

Hejtman Malina v textu není obětí – jeho osud je tragický, ale očekávaný, stává se z něj morální dilema, objekt společenské kritiky. Takový přístup k zobrazení postav mohl značně ovlivnit nejenom čtenáře, kterého přinutil k uvažování o nepříjemném, zamlčeném, tabuizovaném, ale i také přístup dalších spisovatelů k zachycení obrazu nemoci a marginalizovaných nemocných, ponechaných na okraji společnosti.

5.2 Zobrazení syfilidy v jiných dílech Havlíčka

Stojí za pozornost, že sám Havlíček se k tomuto obrazu vrací, ačkoliv v souvislosti s diametrálně odlišnou postavou: jde o ženu nemocnou syfilidou z jeho románu *Helimadoe*, jež se objevuje v kapitole s názvem *Druhá tvář dobrodružství*. Tentokrát nejde o vojenského důstojníka, ostatní prvky však zůstávají shodné: k doktorovi přichází s manželem, kterého opustila s malou dceru ještě za mládí, utekla s jakýmsi promiskuitním zpěvákem, a vrátila se po více než desetiletí znetvořena syfilidou: „Nic jsem nevěděl, nic jsem netušil, jednoho dne byli oba pryč. Dvanáct let jsem o ní neslyšel. Pak mi vypravoval jeden chlapec z naší vsi, který v Praze studoval, že ji spatřil. To byla již v těch místech – však víte. A předloni se mi vrátila. Ano, pane, takhle se mi vrátila.“²²⁸

Stav ženy u každého, kdo ji u doktora potkal, vyvolává zjevný šok a odpor: „Žena si odhrnula plachetku, odmotala šálu a dychtivě se schýlila nad hrnečkem. Och, toho ohromení, och, toho strašlivého pohledu! Helena na chvíli zapomněla, že se jí na plotně škvíří máslo,

---

²²⁸ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Helimadoe* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2015, s. 126

Máry přestala navíjeti a mé ruce ochably a padly do klína, jako by mě do nich někdo silně udeřil.“²²⁹ Nejenomže od ženy vycházel „jakýsi zvláštní, odporný zápach“, její fyzický vzhled byl i mnohem horší: „Bílá, jako pomoučená pokožka ženiny tváře byla pokryta šupinatou vyrážkou, oči byly zasazeny v krvavých důlcích, z nosu zbývala obnažená chrupavka, trčící z hnisavých děr, a bezzubá ústa bez rtů, zhyzděná strupy, se podobala trhlině v napjatém plátně.“²³⁰

Tady přichází další podobnost s Pavlem Malinou: hejtman se o sebevraždu sice pokouší, ale není nakonec schopen si svůj život vzít. Naopak na něm od té doby, co zešlel, víc a víc lpí a smrti se bojí. Trpí-li podobnými pocity bezejmenná žena v *Helimadoe*, není přesně uvedeno, jenom se říká, že chce svůj život ukončit nějakou cestou, která by nevedla k větším pomluvám. Ona a její manžel vidí v její smrti nejpragmatičtější cestu – bojí se, že se jejich dcera nebude moci vdát, dokud je ona naživu. Mají k těmto obavám důvody: „Pane doktore, prosím vás, vyslechněte mě! Trvá to už tuze dlouho – více než dva roky – k životu to není, k žádnému konci to nevede – mnou sousedé opovrhují, ženy se štítí – vyhýbají se nám – ani žebrák u nás nezaklepe, nevzal by od nás kousek chleba – a ona, žena, dělá opravdu co může – chtěla by umřít.“²³¹

Stejně jako v případě Maliny ženu a její rodinu čeká společenské odcizení. Není schopna vyvolat soucit ani u lékaře – je k ní přísný: „Tohle není prázdná nemoc, kterou bych mohl léčit. [...] Ale řekněte mi vy – jak jste k tomu přišla?“²³² Snaží se upokojit jejího manžela: „...ještě krátký čas buďte trpělivý. Již to dlouho nemůže trvat. Je možné, že se nedočká ani žní.“²³³ Jeho dcery a Emil ženou opovrhují: „Máry vzala opatrně hrneček, z kterého žena pila, do kusu papíru a vynesla jej ven. Uslyšel jsem ránu a řinkot střepů. Vlna lítosti mě zaplavila – ne pro ženu, již jsem si ošklivil, ne pro muže, jehož žádost mě pobouřila, ale pro hrneček, pro ubohý, sotva se pohromadě držící hrneček, který přece měl právo ještě nějaký čas žít...“²³⁴

Tento příběh má s osudem Pavla Maliny mnoho společných rysů, ačkoliv utrpení ženy je výrazněji zviditelněno fyzicky: také její nemoc je vnímaná jako trest za nevázaný život, také je své rodině na obtíž, také její rodina se nemůže dočkat, až už s nimi nebude. K nemoci pacientky Hanzelína se váže příběh, který „přináší mravní ponaučení a zároveň nemoc vysvětluje jako jev nikoli nahodilý,“²³⁵ což bychom byli schopni dohledat i v osudu Pavla Maliny. Jejich největší rozdíl spočívá v tom, že ženin trest (možná kvůli její malé epizodické roli) je čistě fyzický, Pavel je sice trestán i fyzicky, zároveň ale přichází o rozum.

---

²²⁹ Tamtéž, s. 125

²³⁰ Tamtéž, s. 125

²³¹ Tamtéž, s. 125

²³² Tamtéž, s. 125-126

²³³ Tamtéž, s. 127

²³⁴ Tamtéž, s. 127

²³⁵ FULKA, J. Žena, nemoc, touha: poznámka k *Helimadoe*. In: NOVOTNÝ, J., FULKA, J. Fascinace neviditelnosti. Praha: Togga, 2009, s. 104

Nicméně lze říct, že ve svém zájmu o „lidskost“ vlastních postav se Havlíčkovi podařilo obohatit českou literaturu o specifický a „živý“ literární obraz a v jistém smyslu „probořit“ existující společenské tabu.

5.3 Dominantní role Pavla Maliny v rámci románu

Román *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka je bezpochyby příběhem jedné, nám již známé osoby – Štěpánky Malinové, rozené Kiliánové, jež vypráví čtenáři o jejích přáních a touhách, vítězstvích a ztrátách. Vyprávění téměř z počátku vypadá tak, že bude zprostředkováno skrz její perspektivu, Pavel Malina však k polovině románu tuto koncepci částečně vyvrací. Samotná existence Pavla se postupně zhmotňuje, jeho přítomnost se téměř stává hlavním činitelem děje, který výrazně zkresluje Štěpánčin osud. Poutá na sebe tolik pozornosti, že nejenom ovlivňuje životy všeho svého okolí, ale i přeměňuje celkový narativ románu. Z postavy vedlejší se postupně přeměňuje na postavu hlavní, a to zejména ve třetí části románu s názvem *Lampy zhasínají*, kdy figuruje jako katalyzátor děje, buřič a hybatel klidného prostředí maloměsta.

Pavel Malina, v minulosti zkušený sedlák, potom vojenský důstojník, statečný a charismatický muž, v důsledku svých krátkozrakých a lehkomyšlných rozhodnutí (k nimž patří holdování alkoholu, rozhazování otcových i bratrových peněz či promiskuita) je postupně ničen nemocí, již za časů své vojenské služby získal. Jeho syfilis přispívá nejenom k jeho fyzickému a psychickému úpadku, ale má i devastující vliv na jeho osobní vztahy a reputaci. Dopad nemoci na jeho zdraví a závažnost jeho stavu je nejen osobní tragédií Pavla, ale i přesvědčivou ukázkou toho, jak se z jednoho člověka a jeho destrukce může stát hybatel devastujících změn v jeho okolí. Mimo svůj vlastní osud, ničí i zdraví, finance, majetek a společenské postavení všech svých blízkých.

Na Štěpánce jako na hlavní hrdince románu, je to vidět nejvíc. Nemoc manžela, za něhož se provdala ve falešné naději na naplnění její věčné touhy po dítěti, se pro ni stává velkým úderem a životním zlomem. Investice peněz otce Štěpánky do Malinova hospodářství se ukázala jako neúspěšná, její představy o manželství a lásce se taky hroutí. Stav Pavla navíc Štěpánku ve společenství ponižuje a izoluje. Sám Pavel se stává ústředním bodem, symbolem devastace a destrukce, kolem něhož se pomalu začíná odehrávat všechn Štěpánčin život.

Přestože je Štěpánka hlavní postavou celého příběhu, tragický osud Pavla zaujme v její životě natolik dominantní roli, že ji samotnou to odsunuje do pozadí, mezi postavy vedlejší. V tomto sňatku je Štěpánka vykreslena jako oběť (ať už nespravedlivého osudu nebo vlastní egoistické představy o štěstí) a to především jako oběť Pavlova devastujícího chování. Frustrace, již pociťuje, se stává její hlavní emocí, její osobní rozvoj, touhy, přání a koníčky (například náklonnost k divadlu) jsou zanedbány v kontextu hospodářských povinností a zejména starostí o Pavla. Její život se postupně zcela přeměňuje a prostor vyprávění, jež se předtím věnoval Štěpánce a jejím vztahům s okolím, ustupuje před Pavlovou tragédií. Motivy se zjednodušují, některé kompletně zanikají – například, novinky z politické arény, jež věští

blížící se novou válku, Štěpánku natolik nevzrušují – nemá na to čas, je příliš zaneprázdněná starostmi o Pavla.

Pavel Malina postupně ztrácí svou „lidskou“ roli, ale tím nabývá víc významu jako hybná síla příběhu. Jeho stav je natolik devastující a chování tak zlomyslné, že zaplňuje celý Štěpánčin časoprostor. Ve vlastním životě už není ústřední postavou, ale jenom pasivním svědkem rozpadajícího se života. Pavlův stav, jeho charakterová proměna, určuje kurz vyprávění a zastiňuje tím hlavní hrdinku. Pavlova postava ale není jen padouchem; téměř do konce děje zůstává komplexní postavou, která plně odpovídá Havlíčkovu zájmu o psychologii a mezilidské vztahy.

5.4 Ještě dominantnější role Pavla Maliny ve filmové adaptaci – Petr Čepek

Vznik filmu podle románu *Petrolejové lampy* v roce 1971 byl očekávanou a radostnou událostí. Zejména to byla dobrá zpráva pro Marii Havlíčkovou, jež tuto situaci reflektovala takhle:

„Byl to pak tak silný, rozčilující zážitek, že jsem po skončení filmu neuměla ani střídlivě posoudit, jaké to bylo, byla jsem prostě šokována. Celkový dojem byl veliký, některé ty drastické scény navíc, scházela pravá Jilemnice, horská příroda. [...] I všechny [...] postavy byly skvěle zahrány, hudba dokonalá, barevný obraz krásný. Dlužno uvážit, že režisér má právo vidět své dílo po svém a považují Juraje Herze za velkého umělce.“²³⁶

Její názor sdílí i většina kritiků: film, který pečlivě zachycuje složité mezilidské vztahy mezi postavami, zcela ignoruje některé klíčové motivy. Zachycuje přelom 19. a 20. století, ale motiv blížící se války (s výjimkou návratu Pavla po penzionování) a její vazba na osobní osud Štěpky, je kompletně vypuštěn. V románu je tento motiv rozhodující: Štěpánka se narodila „ve znamení války“, v čas bitvy u Sedanu roku 1870. „Válečná karta“ je její předurčený osud.²³⁷ Havlíček tento motiv využívá k „navázání“ nitě celého děje – každá nová válka znamenala příliv nových událostí do života Štěpky.²³⁸ Ve filmu se však středobodem vyprávění stává nešťastný sňatek. Problémy, které v románu spíš přispívaly k tragédií, přebírají ve filmu roli hlavní.

Neschopnost naplnit mateřský osud, neštěstí ve sňatku a nesmyslná péče Štěpánky o člověka v krutém, těžkém stavu jsou u Herze o něco zveličovány. Štěpánka, i když si v těchto motivech zachovává své původní rysy – emancipaci a svobodomyslnost, což je pro maloměsto Jilemnice neodpuštělným hříchem, prochází výraznou proměnou.

Kromě podstatné proměny vzhledu (knižní Štěpánka nikdy nebyla hezká) se z původně citlivé, tvůrčí a romantické, ale velmi bojovné a aktivní ženy stává mnohem měkčí a v jistém smyslu nerozhodná osoba. Přestože ve filmu zůstávají problémy, které ji vždy provázely v osobním a společenském životě a chování společnosti vůči ní, charakter Štěpánky

²³⁶ HAVLÍČKOVÁ, M., MLSOVÁ, N., TAUDYOVÁ, H. Jaroslav Havlíček. *Neklidné srdce*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006, s. 78

²³⁷ RUMLER, J. *Epik Jaroslav Havlíček, Československý spisovatel*: Praha, 1973, s. 194

²³⁸ Tamtéž, s. 204

je podstatně zjemněn, což umožňuje položit větší důraz na roli Pavla Maliny, ztvárněného hercem P. Čepkem.

Film se prezentuje jako příběh Štěpánky, role Pavla však je v tomto příběhu patrně velká a rozhodující. Děj se soustředí na zobrazení nejhlubších, nejbolestnějších a nejodpornějších stránek lidského morálního rozpadu. Nelze zpochybnit, že Herz ve svém filmu významně mění rozložení sil. Činí to částečně z celého díla jakési divadlo jedné postavy, kterou už však není Štěpánka.

Pavlův postoj a osud jsou pro společnost šokující, a on rád k tomu šoku přispívá. Od svého návratu z vojny Pavel s potěšením pobuřuje okolí, ale přes své vnější veselí zůstává hluboce nešťastným člověkem. Film se zaměřuje na Pavlovy emoce a po tom i na detailní zobrazení jeho nemoci.

Syfilis, kterou trpí, se zhoršuje, ale v románu, i když upoutává veškerou pozornost Štěpánky, zůstává pouze jedním z řady jejích problémů a důvodů, proč je tak nešťastná, zatímco ve filmu Pavel doslova upoutává všechnu pozornost diváků. K tomu přispívá i obdivuhodný výkon samého Petra Čepka, který bezchybně a velice přesvědčivě ztvárňuje svoji postavu a všechny stavy, jimiž Malina prochází.

Stejně jako v knize Pavlova postava nejen, že ovlivňuje Štěpánčin osud, ale také destabilizuje další rodinné vztahy. Ve filmu je jeho přítomnost zesílena, místy i zdramatizována, společnost se mu a jeho manželce vysmívá, i když v románu minimálně Štěpánčin osud vyvolává u ostatních soustý soucitu.

Lze říct, že taková proměna je očekávána, například M. Mravcová uvádí, že Havlíčkovy romány a povídky se mohou člověku chybně jevit jako předlohy pro film poměrně snadno ztvárnitelné, „zvláště ty, kdy se objevuje motiv psychické poruchy a šílenství“.²³⁹ Avšak není to jednoduchý úkol. Působivé drama, které lze vytěžit z Havlíčkových próz, musí být vypreparováno z širšího kontextu: vypravěčského, dobového, časového apod. Psychologická témata, která jsou konkretizována do podoby lidských situací, nejsou komentována – děj se odehrává. Tento problém, a k tomu i délka standartního filmu, nutí scénáristu hledat formy dramatických zkratk a obrazem dotvářet psychologii postav.²⁴⁰

Nicméně lze říct, že posun důrazu a zaměření na Pavla nakonec filmové adaptaci *Petrolejových lamp* spíše prospěl – film zůstává jednou z nejlepších dramatických ukázek lidské náture, devastujícího rozkladu osobnosti a mistrovsky splňuje úkol „ztvárnění“ příběhu pro diváky. Dílo je stále považováno za jedno z vrcholných děl české kinematografie a mistrovsky přispívá k dotvoření postavy Pavla Maliny.

---

²³⁹ MRAVCOVÁ, M. Úvaha dramaturgická – ex post realizovaných filmových adaptací románů Neviditelný a Helimadoc. In: DVOŘÁK, J.: Hlavní téma: psychologická próza, GAUDEAMUS: Hradec Králové, 1994, s. 112

²⁴⁰ Tamtéž, s. 113

5.5 Ozvuk Pavla Maliny v dalším vývoji české literatury a umění

Obraz Pavla Maliny v literatuře tehdejší doby nebyl spojen s nějakým neúnosným skandálem. Společnost román příliš nepochopila, ale nevrhla na autora ani vlnu nespravedlivé kritiky. Nenastal ani opačný extrém, kdy by se postava, kterou autor představuje, stala novým krokem, určujícím další směr vývoje české literatury. Psychologická próza minulého století nevytvořila desítky nových Malinů, neohodnotila jeho postavu jako dobově rozhodující. Nelze však nevidět, že tento román (později přeepsaný a rozšířený), s nímž Havlíček vstupuje na scénu literatury, je rozhodující pro něho jako pro spisovatele: v *Petrolejových lampách* autor naznačuje téměř všechny tematické okruhy a problematiky, jejichž zpracování pro něj bude určující po celou dobu tvůrčí kariéry. Dopad jeho románu na společnost je sice jemný, ale jistý: pokud svým „narušením tradic“ nepřispěl v hlavách čtenářů k destrukci nějakého stigmatu o tom, o čem se běžně mlčí, tak rozhodně připravil plodnou půdu pro další generaci českých autorů, kteří by se nad možností uměleckého zpracování nepříjemného, odporného, neadekvátního a patologického dále zamýšleli.

Havlíček se nebál nejexplicitnějších témat, otevřenosti, která v literatuře ne vždy nacházela své místo. Pro literaturu 2. poloviny 20. století a současnost se stal bezpochyby vzorem, který by bylo možné v literární tradici následovat.

Závěr

Průnik syfilidy, smrtelné choroby z Nové Ameriky, na evropský kontinent přispěl k výrazné proměně kulturních, společenských a mravních postojů lidstva. Prudké šíření nemoci s hlubokými fyzickými a psychickými následky od konce 15. století, které bylo spojené s objevitelskými cestami a vojenskými konflikty, vedlo ke vzniku společenské stigmatizace nemocných. Tito lidé byli vnímáni nejen jako nebezpeční nositelé nákazy, ale i jako nemravní jedinci, což výrazně přispělo k jejich sociální izolaci. Fyzické znetvoření a poměrně rychlá smrt způsobená syfilidou, na kterou dlouho nebyl žádný účinný lék, a obecně její devastující průběh jen posilovaly společenský odpor.

Na podněty, které syfilis u veřejnosti vyvolávala, reagovala nejenom medicína, zkoumající nemoc už od její objevení, ale i literatura. První zmínky reakcí na tento závažný společenský problém jsou v uměleckých dílech datovány již koncem 15. století. Odraz v literatuře poskytuje cenný pohled na postavení syfilitiků ve společnosti: nemoc se stala symbolem morálního úpadku, důsledkem nevázaného pohlavního života. Mnozí autoři, kteří syfilidu ve svých dílech zmiňovali, nemoc používali k zesílení pocitu nespravedlnosti, považovali ji za trest za hříchy, občas bědovali nad hořkostí vlastního života, pokud sami syfilidu měli. Obraz syfilidy v takových dílech byl spíše metaforický.

Co se týče literatury české, tak vlna nových literárních směrů, jež přišla v 19. a 20. století (jakožto literatura intimní a psychologická) by mohla tyto reálie každodenního života odrážet, ale ani zde do určité doby (či spíše do určitého románu) nenajdeme plnohodnotné zpracování tohoto tématu. Tato nově vzešlá pojetí žánrů však přeformulovala tehdejší literární kontext. Společenské postoje vůči tomu, co do literatury patří, se tak o něco posunuly. Další značnou proměnu postojů přinesla 1. světová válka. Literární scéna se v reakci na tuto událost opět proměnila. Do takové literární scény potom vstoupil J. Havlíček, jehož známe především díky jeho psychologickým románům. Ten celým svým dílem reagoval na dobový kontext, v němž žil a vyrůstal.

Tvorba Havlíčka je silně ovlivněna autobiografickými prvky a hlubokým zájmem o vnitřní život člověka. V jeho díle se opakuje reflexe vlastního života a prožitků, ať už jde o dusivou, ale zároveň nostalgickou atmosféru maloměstského prostředí, rodinné vztahy či tragédie spojené s nemocí a smrtí. Havlíček dokázal prostřednictvím svých postav zachytit základní otázky lidské existence – hledání svého „já“, smyslu života, snahy o jeho naplnění a nevyhnutelný konec. Jemný a pečlivý přístup, kterým autor vykresluje své hrdiny, zachycuje jejich povahu, poskytuje čtenářům široký prostor k reflexi nad jeho dílem a postavami.

Nemoc a smrt jsou klíčovými motivy Havlíčkovy tvorby, symbolem jeho osobních obav a zkušeností. Nemoc v Havlíčkových románech přichází neodvratně, narušuje každodenní život, vystavuje jedince a jeho okolí těžkým životním zkouškám. Vidíme to v *Petrolejových lampách*, v románu, kde tragický osud Pavla Maliny, hejtmana a syfilitika, působí jako katalyzátor děje, hybatel osudů všech lidí ve svém okolí.

Havlíček podrobně popisuje, jak Pavel rychle schází a chátrá. Podle jeho precizních, podrobných a věrohodných popisů nemocného v posledním stadiu syfilidy, který trpí vysycháním míchy a progresivní paralýzou, můžeme doslova sestavit Pavlovu lékařskou anamnézu. Všechny symptomy, které autor v souvislosti s jeho syfilidou uvádí, hloubka jeho utrpení korespondují s typickým průběhem syfilidy. Havlíčkova pečlivost a důraz na realistické detaily zhmotňují Pavlův obraz, přidávají mu na autenticitě a tragičnosti, odhalují bezvýchodnost života syfilitika, devastaci jeho samého a okolí. Tato pečlivost a individuálnost Havlíčkova literárního stylu umožňuje ztvárnění situací, postav a problémů, jež pravděpodobně přesahovalo jeho dobu. Havlíčkovo dílo poskytuje čtenáři nejen estetický zážitek, ale vystavuje ho i odporlivé realitě a tím poskytuje prostor k zamyšlení se nad tématy věcnými a realistickými, kterým se člověk snaží vyhnout natolik, že se z nich stávají společenská tabu.

Tvorba Jaroslava Havlíčka tak zůstává i dnes aktuální a oslovuje čtenáře svou ohromující upřímností. Román *Petrolejové lampy* neměl za následek kompletní zbourání společenského tabu, ale svou hloubkou a nadčasovým zpracováním lidských osudů rozhodně přispěl k rozšíření literárního kontextu a otevřel svým případným následovníkům cestu ke znovuobjevení psychologického románu.

Seznam použité literatury a dalších zdrojů

Primární literatura:

GELLNER, F. *Píseň zhyralého jinocha*. Česky-jazyk.cz [online]. [cit. 2024-12-19]. Dostupné z: <https://www.cesky-jazyk.cz/citanka/frantisek-gellner/pisen-zhyraleho-jinocha-basne-z-pozustalosti.html#axzz8uJi3OZIW>.

GELLNER, F. *Po nás at' přijde potopa!* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/58/po_nas_at_prijde_potopa.pdf.

HAVLÍČEK, J. *Helimadoe* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2015 [cit. 2024-12-19]. ISBN 978-80-7532-010-0 (pdf). Dostupné z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/12/87/90/helimadoe.pdf>.

HAVLÍČEK, J. *Neviditelný* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2015 [cit. 2024-12-19]. ISBN 978-80-7532-014-8 (pdf). Dostupné z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/12/87/89/neviditelný.pdf>.

HAVLÍČEK, J. *Petrolejové lampy*. V nakladatelství Fortuna Libri vydání první. Praha: Fortuna Libri, 2017. ISBN 978-80-7546-097-4.

MAUPASSANT, G. de a NEUMANN, B., ed. *Vášeň a jiné povídky*. Překlad Břetislav Štorm. 2., souborné vyd. Praha: Lidové nakladatelství, 1977. Knihy srdce; sv. 30.

SHAKESPEARE, W. *Konec vše napraví* [online]. Přel. Josef Václav SLÁDEK. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013 [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/88/41/56/konec_vse_napravi.pdf.

SHAKESPEARE, W. *Hamlet* [online]. Přel. Josef Václav Sládek. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/54/32/10/hamlet.pdf>.

Sekundární literatura:

BÁRTOVÁ, J. *Nemoc a smrt – na scénu!* In: DVOŘÁK, J. *Hlavní téma: psychologická próza: sborník příspěvků z Laboratoře psychologické prózy, konané v Hradci Králové 21.-22. září 1993*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 1994, s. 107–112. ISBN 80-7041-049-3.

BESALA, J. *Utajené dějiny Evropy*. Vyd. 1. Frýdek-Místek: Alpress, 2009. ISBN 978-80-7362-652-5.

CHOU, C. J. *Syphilis and the Vampire Literature. The Proceedings of the 17th Annual History of Medicine Days* [online]. Calgary: University of Calgary PRISM Repository, 2008 [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: <http://hdl.handle.net/1880/47478>.

DANDA, J. *Syphilis: skriptum pro posl. lék. fakulty Univ. Karlovy v Hradci Králové*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1970.

FULKA, J., NOVOTNÝ, J., ČEŠKA, J. *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. Vyd. 1. Praha: Togga, 2009. Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-24-8.

GOLOUSENKO, I. Y., MEDVEDEV, K. I. *The theme of syphilis in fiction XVI-XX centuries. Consilium Medicum* [online]. 2020, 22(7), 84-86. doi: 10.26442/20751753.2020.7.200326 [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: <https://doi.org/10.26442/20751753.2020.7.200326>.

HAVLÍČKOVÁ, M., MLSOVÁ, N., TAUDYOVÁ, H. *Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární místopis, korespondence*. 1. vyd. Liberec: Odkazy, 2006. ISBN 80-86807-27-4.

HAVEL, R. a OPELÍK, J., eds. *Slovník českých spisovatelů*. Redakční kruh: Jaroslav Kolár, Jaroslav Opavský, Mojmir Otruba, Zdeněk Pešat, Jan Petrmichl a Miloš Pohorský. Praha: Československý spisovatel, 1964.

HÜBSCHMANN, K. *Historie nebezpečí sexu*. Praha: Avicenum, 1970.

HÜBSCHMANN, K. *Léčení syfilis*. Praha: Mladá generace lékařů. XVII, [I]. Příruční knihovna časopisu Praktický lékař; sv. 23, 1930.

KAREVOVÁ, D. *Tajemná atmosféra Prahy a pražští němečtí autoři*. 2006. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/4659>.

KOLB, R. *Syphilis*. Praha: Propaganda, 1924.

KOTŠMÍDOVÁ, A. *Romány deziluze a zrání*. 2011. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/50098>.

MLSOVÁ, N. *Člověk na rozhraní: (příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka)*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-175-9.

MLSOVÁ, N. *Ta třetí*. In: DVOŘÁK, J. *Hlavní téma: psychologická próza: sborník příspěvků z Laboratoře psychologické prózy, konané v Hradci Králové 21.-22. září 1993*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 1994, s. 103–107. ISBN 80-7041-049-3.

MOCNÁ, D. *Pokleslý secesní eros*. In: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 1999, str. 227-238. ISBN 80-200-0685-0.

MOLDANOVÁ, D. *Pojetí zla v českém psychologickém románu*. In: DVOŘÁK, Jan. *Hlavní téma: psychologická próza: sborník příspěvků z Laboratoře psychologické prózy, konané v Hradci Králové 21.-22. září 1993*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 1994, s. 28-41. ISBN 80-7041-049-3.

MOTYČKA, R., režie. *Syphilis poslance Stříbrného. Pomluva je mocná zbraň!* [TV pořad]. Česká televize, 2018.. Průšvihy první republiky: Syphilis poslance Stříbrného (E01). Česko,

2018, 26 min. Dostupný z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11695460388-prusvihy-prvni-republiky/417235100081003/>.

MRAVCOVÁ, M. *Úvaha dramaturgická – ex post realizovaných filmových adaptací románů Neviditelný a Helimadoe*. In: DVOŘÁK, J. *Hlavní téma: psychologická próza: sborník příspěvků z Laboratoře psychologické prózy, konané v Hradci Králové 21.-22. září 1993*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 1994, s. 112–124. ISBN 80-7041-049-3.

MUKAŘOVSKÝ, J., ed. *Dějiny české literatury. IV, Literatura od konce 19. století do roku 1945*. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3.

PIZINGER, K. a FIKRLE, T. *Dermatovenerologie*. Plzeň: Dermatovenerologická klinika, Lékařská fakulta v Plzni, Univerzita Karlova, 2020. ISBN 978-80-88120-29-2.

PAULUS, P. *Vladimír Houdek*. 2015. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/69392>.

ROLLESTON, J. D. *Venereal Disease in Literature*. The British Journal of Venereal Diseases [online]. 1934, vol. 10, no. 3, s. 147–174 [cit. 2024-12-19]. ISSN 1072-611X. Dostupný z: <https://doi.org/10.1136/sti.10.3.147>.

RUMLER, J. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973.

VLČEK, E. *Syfilis v Čechách*. Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné [online]. Praha: Václav F. Kumpošt, 1996, roč. 75, č. 2, s. 78–87 [cit. 2024-12-19]. ISSN 0042-4544. Dostupný z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:67fe8541-c3d4-4cde-bfb8-b8d1be6071fb?page=uuid:7f26e75b-3f06-481c-afdc-6973eac37a4d>.

WILSON, S. *The Language of Disease: Writing Syphilis in Nineteenth-Century France*. NED-New edition. Vol. 62. Modern Humanities Research Association [online]. 2020 [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1wsgr80>.

ZAVGORODNJAJA, N. I. *Sifilis v zerkale mirovoj literatury*. vol. 3-4, 2010, str. 186-189. Dermatovenerologiya. Kosmetologiya. Seksopatologiya [online]. [cit. 2024-12-19]. Dostupný z: https://repo.dma.dp.ua/2412/1/28_Zavgorodnya_38.pdf.